UCHWAŁA NR XXXI/213/2013
RADY POWIATU W NOWYM DWORZE GDAŃSKIM

z dnia 30 września 2013 r.

w sprawie: przyjęcia "Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017".

Na podstawie art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. Nr 162 poz. 1568 z póź. zm.) i art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t. j. Dz. U. z 2013 r., poz. 595 z póź. zm.) po uzyskaniu opinii Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku nr RD.5120.11.2013.DH z dnia 6 sierpnia 2013 r. Rada Powiatu w Nowym Dworze Gdańskim uchwala, co następuje:

§ 1.

Przyjmuje się do realizacji „Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013 - 2017", stanowiący załącznik Nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2.

Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu w Nowym Dworze Gdańskim.

§ 3.

Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego.

Przewodniczący Rady Powiatu
w Nowym Dworze Gdańskim

Zbigniew Ptak

Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XXXI/213/2013
Rady Powiatu w Nowym Dworze Gdańskim
z dnia 30 września 2013 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU NOWODWORSKIEGO NA LATA 2013-2017

opracowała
mgr Iwona Gołembiowska

Nowy Dwór Gdański, lipiec 2013

Spis treści

1. Wstęp 4

2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków 5

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami 6

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków 6

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami 6

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego 7

3.4. Inne uregulowania prawne 8

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego 9

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 9

4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu 10

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020 10

4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 12

2007-2013 12

4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 12

4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2012-2014 16

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego 17

5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu 17

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu 19

kulturowego powiatu 19

5.2.1. Charakterystyka powiatu 19

5.2.2. Zarys historii powiatu nowodworskiego 19

5.2.3. Krajobraz kulturowy 22

5.2.4. Zabytkowe układy ruralistyczne 23

5.2.5. Zabytki nieruchome 26

5.2.6. Zabytki ruchome 27

5.2.7. Zabytki archeologiczne 27

5.2.8. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych 28

5.2.9. Dziedzictwo niematerialne 28

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony 29
5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków 29
5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków 34
5.4. Zabytki na terenie powiatu ujęte w gminnych ewidencjach zabytków 35
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu 36
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń. 62
7. Założenia programowe 63
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami 68
8.1 Instrumenty prawne 68
8.2 Instrumenty koordynacji 68
8.3 Instrumenty finansowe 68
8.4 Instrumenty społeczne 68
8.5 Instrumenty kontrolne 68
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami 69
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami 70
10.1. Publiczne źródła finansowania 70
10.2. Środki pomocowe 70
11. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków 73

1. Wstęp

Program opieki nad zabytkami jest podstawowym dokumentem służącym podejmowaniu działań dotyczących inicjowania, wspierania oraz koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym celem opracowania tego dokumentu jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego położonego na obszarze powiatu, w szczególności w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Opracowanie przedmiotowego dokumentu jest zadaniem własnym samorządu.

Celem strategicznym Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017 jest zachowanie dziedzictwa kulturowego służące społeczno-gospodarczemu rozwojowi powiatu. Realizacja tego celu będzie się odbywała poprzez wskazane w dokumencie kierunki działań w ramach trzech zdefiniowanych priorytetów.

Program opracowany został na cztery lata i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia w dzienniku urzędowym starosta sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi Radzie Powiatu. Prowadzony w trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów.

Wskazane w obecnym dokumencie kierunki działań są zgodne z krajowymi, wojewódzkimi i gminnymi dokumentami programowymi oraz odpowiadają aktualnym ustawowym regulacjom z dziedziny ochrony zabytków w Polsce.

Ilekroć w tekście jest mowa o programie opieki, oznacza to Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017.

2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568, z 2004 r. Nr 96, poz. 959, Nr 238, poz. 2390, z 2006 r. Nr 50, poz. 362, Nr 126, poz. 875, z 2007 r. Nr 192, poz. 1394, z 2009 r. Nr 31, poz. 206, Nr 97, poz. 804, z 2010 r. Nr 75, poz. 474, Nr 130, poz. 871).

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017 ma na celu:

1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczpospolitej Polski z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946). W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (…) strzeże dziedzictwa narodowego (…)". Natomiast art. 6 mówi o tym, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju". Art. 73 zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela Polskiego jest m.in. troska o dobro wspólne.

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku: jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytki podzielono na trzy grupy. Pierwszą stanowią zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Druga grupa obejmuje zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne. Trzecią grupą są zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Organami ochrony zabytków są:

- minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku krajobrazowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na powiaty obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Program opieki przyjmuje rada powiatu po uzyskaniu opinii właściwego miejscowo wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu zarząd powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie powiatu. Po czterech latach program powinien zostać zaktualizowany.

Organ stanowiący powiatu może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada.

Zadaniem starosty jest ustanawianie, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, społecznego opiekuna zabytków.

Starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

Ponadto zadania Powiatu z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są w ustawę z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tj. Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1592, z 2002 r. Nr 23, poz. 220, Nr 62, poz. 558, Nr 113, poz. 984, Nr 153, poz. 1271, Nr 200, poz. 1688, Nr 214, poz. 1806, z 2003 r. Nr 162, poz. 1568, z 2004 r. Nr 102, poz. 1055, Nr 167, poz. 1759, z 2007 r. Nr 173, poz. 1218, z 2008 r. Nr 180, poz. 1111, Nr 223, poz. 1458, z 2009 r. Nr 92, poz. 753, Nr 157, poz. 1241, z 2010 r. Nr 28, poz. 142 i 146, Nr 40, poz. 230, Nr 106, poz. 675, z 2011 r. Nr 21, poz. 113, Nr 149, poz. 887, Nr 217, poz. 1281) w art. 4 ust. 1 pkt 7.

3.4. Inne uregulowania prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, takich jak:

- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tj. Dz. U. z 2012 r. poz. 647, 951, 1445, z 2013 r. poz. 21),
- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tj. Dz. U. z 2010 r. Nr 243, poz. 1623, z 2011 r. Nr 32, poz. 159, z 2011 r. Nr 45, poz. 235, Nr 94, poz. 551, Nr 135, poz. 789, Nr 142, poz. 829, Nr 185, poz. 1092, Nr 232, poz. 1377, z 2012 r. poz. 472, 951, 1256),
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tj. Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150, Nr 111, poz. 708, Nr 138, poz. 865, Nr 154, poz. 958, Nr 171, poz. 1056, Nr 199, poz. 1227, Nr 223, poz. 1464, Nr 227, poz. 1505, z 2009 r. Nr 19, poz. 100, Nr 20, poz. 106, Nr 79, poz. 666, Nr 130, poz. 1070, Nr 215, poz. 1664, z 2010 r. Nr 21, poz. 104, Nr 28, poz. 145, Nr 40, poz. 227, Nr 76, poz. 489, Nr 119, poz. 804, Nr 152, poz. 1018 i poz. 1019, Nr 182, poz. 1228, Nr 229, poz. 1498. Nr 249, poz. 1657, z 2011 r. Nr 32, poz. 159, Nr 63, poz. 322, Nr 94, poz. 551, Nr 99, poz. 569, Nr 122, poz. 695, Nr 129, poz. 734, Nr 152, poz. 897, Nr 178, poz. 1060, Nr 224, poz. 1341, z 2012 r. poz. 460, poz. 951, 1342, 1513, z 2013 r. poz. 21, 139, 165),
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tj. Dz. U. z 2009 r. Nr 151, poz. 1220, Nr 157, poz. 1241, Nr 215, poz. 1664, z 2010 r. Nr 76, poz. 489, Nr 119, poz. 804, z 2011 r. Nr 34, poz. 170, Nr 94, poz. 549, Nr 208, poz. 1241, Nr 224, poz. 1337, z 2012 r. poz. 985, z 2013 r. poz. 7, 73, 165),
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. j. Dz. U. z 2012 r. poz. 406),
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (tj. Dz. U. z 2010 r. Nr 234, poz. 1536, z 2011 r. Nr 112, poz. 654, Nr 149, poz. 887, Nr 205, poz. 1211, Nr 208, poz. 1241, Nr 209, poz. 1244, Nr 232, poz. 1378).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004 - 2013

Misją *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest: „**zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów**.” Formułując zadania powiatu w zakresie ochrony dóbr kultury musimy realizować powyższy cel.

Tezy *Narodowej Strategii* zakładają zwiększenie poziomu aktywności na szczeblu regionalnym w sferze kultury. Dotyczy to „umiejętnego wkomponowania zadań z obszarów kultury w plan rozwojowy regionu, przy założeniu, iż rozwój kultury wspiera poprawę jakości potencjału regionu w dziedzinie kapitału intelektualnego oraz kapitału społecznego. Przygotowanie regionów (władz samorządowych i partnerów społecznych oraz instytucjonalnych) do tej aktywności jest ważne dla pozyskiwania funduszy Unii Europejskiej (w tym i z edycji INTERREG), także w kontekście następnego okresu programowania na lata 2007–2013”[1].

W założeniach Państwo Polskie powinno być partnerem dla jednostek samorządu terytorialnego i wspólnie z nimi kształtować kulturę w regionach. Do tego celu „niezbędne jest zinstytucjonalizowanie platformy współpracy pomiędzy państwem a samorządami, a także w większym stopniu wykorzystanie możliwości tworzenia i prowadzenia wspólnych instytucji i wspólnych inwestycji w sferze kultury. Samorządy terytorialne powinny zyskać większą motywację w kształtowaniu instytucjonalnego zaplecza dla rozwoju kultury, w tym do wypełniania założonych w lokalnych strategiach rozwoju celów w sferze kultury, a rola państwa powinna sprowadzać się do badań naukowych i monitorowania tej sfery oraz do skutecznego zapobiegania sytuacjom kryzysowym. Jednocześnie Minister Kultury powinien posiadać odpowiednie środki na sprawowanie mecenatu nad działalnością instytucji kultury oraz instrumenty o charakterze motywującym, za pomocą których możliwa będzie realizacja polityki kulturalnej państwa w regionach”[2].

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury wskazuje bardzo ważną przemianę w kształtowaniu podejścia do sposobów ochrony dziedzictwa kulturowego. Współczesna ochrona zabytków powinna skupiać się na aktywnym działaniu ze względu na „rosnące znaczenie powiązania kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów”. Elementy naszej spuścizny kulturowej powinny zostać wykorzystane dla podjęcia działań w kształtowaniu zintegrowanych produktów turystycznych.

Strategicznymi obszarami w okresie programowania 2004–2013 są m.in. ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków[3].

Rolą Ministra Kultury oraz jednostek samorządu terytorialnego jest motywowanie społeczności do partycypacji w funkcjonowaniu sfery kultury, w tym do dobrowolnego udziału w finansowaniu instytucji i wydarzeń kulturalnych oraz twórców za pomocą stworzonych narzędzi podatkowych. W tym celu Minister Kultury i samorządy powinny rozszerzyć

[1] Narodowa Strategia Kultury, s. 112-113, źródło: http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/Narodowa_Strategia_Rozwoju_Kultury.pdf;
[2] Narodowa Strategia Kultury, s. 114;
[3] tamże, s. 115;

obowiązki odpowiednich komórek swoich urzędów w zakresie promocji społecznej odpowiedzialności obywateli za kulturę (wspólne kampanie promocyjne, powstawanie społecznych paneli eksperckich i ciał doradczych związanych z możliwością pozyskania dodatkowych funduszy na kulturę w regionach).

W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w równym stopniu zadaniem Ministra Kultury, jednostek samorządu terytorialnego i instytucji kultury staje się pozyskanie środków na kulturę z funduszy strukturalnych oraz innych środków Unii Europejskiej. W tym celu Minister Kultury i samorządy powinny zapewnić odpowiednie środki na wkład własny do projektów realizowanych w sferze kultury.

Celem cząstkowym w *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków[4].

Jednostki samorządu terytorialnego zostały określone jako partnerzy w finansowaniu wdrażania *Narodowej Strategii Kultury*.

W 2005 r. Ministerstwo Kultury wydało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*[5]. Zawarto w niej cele realizacji Strategii, przy czym za cel strategiczny obrano zrównoważenie rozwoju kultury w regionach. Cel nadrzędny realizowany jest przez następujące cele cząstkowe / uzupełniające[6]:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury.
3. Wzrost udziału kultury w PKB.
4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
5. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
6. Wzrost uczestnictwa w kulturze.
7. Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych.
8. Efektywna promocja twórczości.
9. Promocja polskiej kultury za granicą.
10. Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.
11. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
12. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Instrumentami realizacji *Narodowej Strategii Kultury* są Programy Operacyjne, które określają szczegółowo system realizacji Strategii w obszarze finansowania działalności kulturalnej ze środków w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Programy Operacyjne ogłaszane są na okres 2005-2020[7]. Ochrona dziedzictwa kulturowego odbywa się poprzez Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”[8].

4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020 przyjęta została przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 24 września 2012 r. (uchwała nr 458/XXII/12).

[4] Narodowa Strategia Kultury, s. 114-115;
[5] źródło: http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf;
[6] Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, s. 74-75;
[7] tamże, s. 77;
[8] tamże, s. 81;

W *Strategii* zauważono, że „pomorskie charakteryzuje się unikatowym środowiskiem i walorami krajobrazowymi oraz różnorodnością kulturową, wynikającą z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu”[9]

Nakreślono wizję województwa pomorskiego w roku 2020, kiedy to region będzie cechował się trwałym wzrostem, w którym uruchamiane i wykorzystywane są zróżnicowane potencjały terytorialne dla wzmocnienia i równoważenia procesów rozwojowych; o unikatowej pozycji, dzięki aktywności społeczeństwa obywatelskiego, silnemu kapitałowi społecznemu i intelektualnemu, racjonalnemu zarządzaniu zasobami środowiska, gospodarczemu wykorzystaniu potencjału morza oraz inteligentnym sieciom infrastrukturalnym i powszechnemu stosowaniu technologii ekoefektywnych; będący liderem pozytywnych zmian społecznych i gospodarczych w Polsce i w obszarze Południowego Bałtyku. Ponadto będzie miejscem cechującym się m.in. trakcyjną przestrzenią, tworzącą trwałe podstawy rozwoju poprzez dostosowanie systemu transportowego i energetycznego do długofalowych potrzeb, racjonalne wykorzystanie zasobów i walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych, a także ograniczanie i efektywne rozwiązywanie konfliktów przestrzennych, tworzenie wysokiej jakości przestrzeni oraz przeciwdziałanie skutkom ekstremalnych zjawisk naturalnych w regionie[10].

Jednym z wyzwań strategicznych dla regionu uznano konieczność lepszego zarządzania przestrzenią dla zmniejszenia presji na środowisko, poprawę bezpieczeństwa powodziowego, a także optymalne wykorzystanie potencjałów terytorialnych (przyrodniczego, krajobrazowego, kulturowego i gospodarczego) dla zapewnienia wysokiej jakości życia[11].

W *Strategii* wskazano 3 cele strategiczne uszczegółowione poprzez 10 celów operacyjnych oraz 35 kierunków działań. W ramach celu strategicznego 1. *Nowoczesna gospodarka* jednym z celów operacyjnych uznano 3. *Unikatową ofertę turystyczną i kulturalną.* Jego realizacja odbywać się będzie w ramach dwóch kierunków działań: 1.3.1. Rozwój sieciowych i kompleksowych produktów turystycznych i 1.3.2. Stworzenie rozpoznawalnej, wysokiej jakości oferty kulturalnej. Zobowiązaniem Samorządu Województwa Pomorskiego będzie rozwój regionalnych sieciowych produktów turystycznych obejmujących m.in. małe porty morskie, mariny, szlaki rowerowe i kajakowe oraz śródlądowe drogi wodne, a także unikatowe dziedzictwo regionalne i ofertę kulturalną. Oczekiwanymi efektami mają być:

- całoroczna, kompleksowa i atrakcyjna oferta turystyczna i kulturalna regionu obejmująca także efektywne wykorzystanie obiektów sportowych o randze krajowej;
- unikatowe walory naturalne, kulturalne i dziedzictwa kulturowego, w tym kulinarne, wykorzystywane w sposób racjonalny, efektywny i zrównoważony;
- wzmocniony wizerunek regionu oraz większa rozpoznawalność i spójność kluczowych regionalnych marek turystycznych i kulturalnych;
- silna współpraca pomiędzy podmiotami branży turystycznej i kulturalnej.

[9] *Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*, Gdańsk 2012, s 8.
[10] tamże, s. 23.
[11] tamże, s. 28.

4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013

Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013 przyjęty przez Zarząd Województwa Pomorskiego w dniu 2 października 2007 r. W 2010 r. został zaktualizowany (Dz. Urz. Woj. Pom. Nr 134 z dnia 4 listopada 2010 r., poz. 2588) i zawiera zatwierdzone przez Komisję Europejską w dniu 3 września 2010 r. zmiany zaproponowane przez Zarząd Województwa Pomorskiego. 28 listopada 2011 r. Komisja Europejska zatwierdziła zmianę Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013 (RPO WP). Zmiana RPO WP została zaakceptowana przez Komisję Europejską w wersji zaproponowanej przez Zarząd Województwa Pomorskiego[12].

Celem strategicznym tego dokumentu jest poprawa konkurencyjności gospodarczej, spójności społecznej i dostępności przestrzennej województwa przy zrównoważonym wykorzystaniu specyficznych cech potencjału gospodarczego i kulturowego regionu oraz przy pełnym poszanowaniu jego zasobów przyrodniczych[13].

W celach szczegółowych obejmujących m.in. ochronę dziedzictwa kulturowego określono „Cel 3. Poprawa atrakcyjności osiedleńczej i turystycznej", gdzie skupiono się m.in. na wykorzystaniu potencjału turystycznego. „Atrakcyjność turystyczna regionu jest traktowana jako jeden z istotniejszych czynników jego trwałego rozwoju. Będzie ona wzmacniana poprzez zrównoważone wykorzystanie bogactwa środowiska przyrodniczego i kulturowego regionu. Realizowane przedsięwzięcia będą ukierunkowane na dywersyfikację oferty turystycznej, obejmując ogólnie dostępną infrastrukturę turystyczną, obiekty dziedzictwa kulturowego, obszary cenne przyrodniczo, a także tworzenie i promocję (sieciowych) produktów turystycznych. Realizowane przedsięwzięcia będą wspierane poprzez budowę zintegrowanego systemu informacji turystycznej"[14].

Działania, polegające m.in. na ochronie dziedzictwa kulturowego przewidziane zostały w osi priorytetowej 6. *Turystyka i dziedzictwo kulturowe*[15].

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017 zgodny jest z zapisami Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013.

4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 30 września 2002 r. uchwałą Nr 639/XLVI/02, a następnie zmieniony w dniu 26 października 2009 r. uchwałą Nr 1004/XXXIX/2009 (Dz. U. Woj. Pom. Nr 172 z dnia 16 grudnia 2009 r., poz. 3361) [16].

Uznano, że zrealizowanie celów polityki przestrzennej jest możliwe pod warunkiem stosowania określonych ogólnych zasad rozwijających zasadę generalną: długookresowego równoważenia rozwoju. Jedną z tych zasad jest stosowanie trójochrony (integralnej ochrony wartości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazu) dla utrzymania równowagi środowiska i poprawy warunków i jakości życia[17].

[12] źródło: http://dpr.pomorskie.eu/res/dpr/dokumenty/RPO/RPO_2011/zmiana_rpo_wp_tekst_jednolity_1.pdf;
[13] Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013, s.49;
[14] tamże, s. 53;
[15] tamże, s. 65;
[16] Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego, Gdańsk, październik 2009 (źródło: http://urzad.pomorskie.eu/pl/dokumenty_strategiczne/plan_zagospodarowania_przestrzennego);
[17] tamże, s. 197;

W rozdziale 12.1.2. poświęconym systemowi ochrony środowiska kulturowego wskazano, że ochrona elementów dziedzictwa kulturowego jest częścią składową procesu kształtowania i ochrony ładu przestrzennego[18]. Sformułowano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

a) Ochrona różnorodności dziedzictwa kulturowego wykształconego w wyniku wielu procesów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej.

b) Ochrona zachowanych zespołów obiektów zabytkowych o wyrazistej tożsamości – nawet jeśli poszczególne obiekty nie posiadają wybitnej wartości historycznej lub artystycznej.

c) Wprowadzanie funkcji umożliwiających efektywne i racjonalne gospodarowanie obiektem zabytkowym.

d) Unikanie przekształceń przestrzennych mogących zagrażać zasobom dziedzictwa kulturowego, np.: dysharmonijne lub szkodliwe sąsiedztwo.

e) Stwarzanie przestrzennych warunków dla kontynuacji funkcji tożsamych dla tradycji miejsca, których podtrzymywanie jest racjonalne np.: targowe w śródmieściach miast o korzeniu średniowiecznym, rybołówstwo na wybrzeżu i rybactwo na Zalewie Wiślanym.

f) Eksponowanie w strukturze przestrzennej, w panoramach i sylwetach miejscowości elementów najcenniejszych i udostępnianie miejsc o wysokich walorach kulturowych, w szczególności zabytków rangi światowej, europejskiej i krajowej oraz wybitnych dóbr kultury współczesnej.

g) Komponowanie nowych struktur z uwzględnieniem historycznej zabudowy – uzupełnianie istniejących struktur o nowe elementy tworzące harmonijną całość (…)[19].

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano:

1) Ochronę i odnowę charakterystycznych zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, m.in.: układów urbanistycznych i ruralistycznych, zabytków wsi pomorskiej, dziedzictwa morskiego i rzecznego, dziedzictwa budownictwa ceglanego (przede wszystkim najstarsze kościoły i założenia klasztorne, zamki krzyżackie) i drewnianego (przede wszystkim dziedzictwo kulturowe Ziemi Słupskiej, Żuław, Powiśla, Kaszub i Kociewia), obiektów dziedzictwa obronnego i techniki (w tym systemów hydrotechnicznych), kultury materialnej portów morskich i rzecznych oraz wsi rybackich, materialnych reliktów dziedzictwa solidarnościowego, zespołów rezydencjalnych, zespołów zieleni urządzonej, wybitnych dóbr kultury współczesnej.

2) Rewitalizacja zabytkowych układów przestrzennych zwłaszcza:

(…) d) obszarów i obiektów dziedzictwa morskiego i rzecznego oraz urządzeń hydrotechnicznych (np.: latarnie morskie, śluzy, tamy, dworce morskie);

e) zabytkowych struktur mieszkaniowych i wzbogacenie ich o nowe funkcje podwyższające atrakcyjność miejsca.

3) Ekspozycja i udostępnienie stanowisk archeologicznych o własnej formie krajobrazowej.

4) Obejmowanie ochroną miejsc o wyjątkowych wartościach, gdzie została zachowana historyczna struktura przestrzeni i szczególne walory przyrodniczo-krajobrazowe – zalecane formy ochrony to odpowiednie zapisy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego lub powołanie parku kulturowego: (…)

[18] tamże, s. 213;
[19] tamże, s. 213;

y) Niedźwiedzica – Niedźwiedziówka (gm. Stegna) – zespół pracowni bursztyniarskich kultury rzucewskiej, największy w Europie zespół neolitycznych pracowni bursztynu (…)[20].

5) Uwzględnianie w dokumentach strategicznych i planistycznych stref koncentracji elementów dziedzictwa kulturowego wymagających szczególnej ochrony wartości kulturowych i krajobrazowych:(…)

a) Obszar Żuław – obszar występowania wysokich i umiarkowanych walorów przyrodniczo-kulturowych. Obszar silnego osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego; ślady osadnictwa kultury wielbarskiej – plemion skandynawskich Gotów; największe w Europie „zagłębie" bursztyniarskie; śladów osadnictwa ludności kultury rzucewskiej (III/II tys. p.n.e.), liczne ślady ludności kultury pomorskiej (VI–V w. p.n.e.) oraz ślady rzymskie; charakterystyczne cechy budownictwa ludowego w postaci występowania podcienia wystawkowego (typu żuławsko-warmińskiego); występowanie budownictwa ryglowego; wysokie i średnie nasycenie najcenniejszymi obiektami zabytkowymi – przewaga typu mieszkaniowego, gospodarczego i sakralnego; duża różnorodność kulturowa; występowanie zachowanych historycznych struktur osadniczych(…)[21].

W rozdziale *12.1.3.* poświęconym systemowi ochrony walorów krajobrazu wskazano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

a) W strefach krajobrazu harmonijnego (ziemia pucka, bytowska, kartuska, słowińska, dolina dolnej Wisły, Żuławy Wiślane, Równina Charzykowska oraz parki krajobrazowe, parki narodowe) zachowanie i uczytelnianie istniejących wartości estetyczno-widokowych związanych z rzeźbą terenu oraz jego naturalnym i kulturowym pokryciem.

b) W sferze krajobrazu dysharmonijnego i zdegradowanego (aglomeracja Trójmiasta, obszary podmiejskie ośrodków regionalnych, główne ciągi komunikacyjne) – przywracanie równowagi przyrodniczej, zwiększanie bioróżnorodności, porządkowanie i odtwarzanie zasobów kulturowych, usuwanie lub maskowanie zielenią elementów obniżających walory estetyczno-widokowe.

c) Ograniczanie zainwestowania na terenach leśno-rolnych (szczególnie o wysokich wartościach kulturowych i estetycznych) przez wyznaczanie w dokumentach planistycznych gmin obszarów wyłączonych spod zabudowy i jej ograniczanie oraz wskazywanie linii zabudowy oddzielającej obszar zabudowany od obszarów rolnych lub zagrodowej zabudowy rozproszonej.

d) Eliminacja i przeciwdziałanie powstawaniu zabudowy o cechach dysharmonijnych w strefach wglądów na tereny o wysokich walorach krajobrazowych.

e) Eksponowanie i odtwarzanie dominant architektonicznych (np. baszty, wieże zamków, kościołów czy ratuszy).

f) Preferowanie i kontynuacja dobrej praktyki w zagospodarowania przestrzeni (układów ruralistycznych, niw siedliskowych etc.) i sposobie użytkowania obszarów o wyraźnych walorach przyrodniczo-kulturowych i krajobrazowych.

g) Ochrona przestrzeni o specyficznych i unikatowych walorach krajobrazowych.

h) Ograniczanie wprowadzania obcych krajobrazowo elementów i form zagospodarowania antropogenicznego oraz dewastowania elementów przyrodniczych i architektonicznych krajobrazu – ochrona tożsamości wszystkich typów krajobrazu.

i) Kształtowanie i podnoszenie walorów krajobrazowych oraz ich lepsze udostępnienie, jako elementu jakości życia i atrakcyjności turystycznej województwa.

[20] tamże, s. 214-215;
[21] tamże, s. 216.

j) Opracowywanie studiów krajobrazowych przy realizacji inwestycji wielkopowierzchniowych, wysokościowych lub liniowych w dominujący sposób oddziaływujących na przestrzeń.

k) Zachowanie charakterystycznych cech naturalnych krajobrazów nadmorskich i naturalnych procesów ich kształtowania, ekspozycji widokowej.[22]

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano m.in.:

1) Uzupełnienie sieci obszarów ochrony krajobrazu o nowe:

a) utworzenie parków krajobrazowych: Dolnej Wisły (…);

b) powiększenie parków krajobrazowych: (…) Mierzei Wiślanej;

c) obszary chronionego krajobrazu: OChK Żuław Malborskich (w całości)[23] (…).

2) Ochrona przedpola ekspozycji bądź poprawa wyeksponowania m.in. przez ograniczenie wprowadzania zabudowy, zalesień, reklam wielkoformatowych i innych przekształceń, ochronę charakterystycznych akcentów i dominant, odtwarzanie wartościowych elementów obiektów zabytkowych i historycznych sylwet panoramicznych, w tym szczególnie:

(…)

k) zabudowy kuracyjnej w Krynicy Morskiej;

l) zespołów ruralistycznych:

→ wszystkich średniowiecznych wsi lokacyjnych na Żuławach Wiślanych;

→ zespołów folwarków Żuławskich osadnictwa rozproszonego na obszarze Żuław Wiślanych[24] (…)

3) Zachowanie przedpola ekspozycyjnego przez ograniczenie wprowadzania zabudowy, zalesień, reklam wielkoformatowych i innych przekształceń mogących przesłonić ekspozycję lub obniżyć walory krajobrazu wzdłuż ciągów drogowych:

k) na odcinku drogowych (DW nr 501) Mikoszewo – Kąty Rybackie, z ekspozycją na Żuławy Wiślane;

l) na odcinku drogowym (DW nr 501) Kąty Rybackie – Krynica Morska – Piaski, z ekspozycją na Zalew Wiślany i Morze Bałtyckie[25] (…)

(…).

8) Ochrona makrownętrz krajobrazowych, jako elementów odzwierciedlających atrakcyjność i różnorodność krajobrazową województwa (m.in.: przez ochronę przed dewastacją istniejących walorów, ograniczenie wprowadzania intensywnej zabudowy terenów otwartych, ograniczenie wprowadzania obcych kulturowo form zagospodarowania terenu): (…)

d) wodnego Zalewu Wiślanego[26] (…).

10) Ochrona walorów krajobrazowych systemu polderowego Żuław ze współczesnymi układami elementów hydrograficznych i towarzyszących im zabytków techniki.

11) Podejmowanie czynnych działań – restytucji, rewaloryzacji i rekultywacji elementów przyrodniczych i architektoniczno-kulturowych decydujących o zachowaniu lub przywróceniu walorów krajobrazowych specyficznych dla poszczególnych typów obszarów.

12) Podejmowanie działań ochronnych na obszarach wiejskich mających na celu utrzymanie przestrzeni otwartych cennych krajobrazowo, w tym głównie ochrona terenów

[22] tamże, s. 217.
[23] tamże, s. 217;
[24] tamże, s. 218;
[25] tamże, s. 219;
[26] tamże, s. 220;

leśnych i rolnych, poprzez wyłączanie ich z terenów potencjalnie przeznaczanych pod zabudowę[27].

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017 zgodny jest z zapisami Planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego.

4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2012-2014

Celem strategicznym Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014 przyjętego przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 28 lutego 2011 r. (uchwała nr 91/V/2011 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 28 lutego 2011 r.) jest wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu[28]. Cel ten będzie realizowany w ramach 3 priorytetów:

- priorytet 1: zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi,
- priorytet 2: zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzecznego,
- priorytet 3: badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego.

Priorytety te będą realizowane poprzez m.in. następujące kierunki[29]:

- Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu tożsamości mieszkańców oraz promocji turystycznej.
- Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego, w tym zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.
- Zachowanie krajobrazu kulturowego wsi pomorskiej.
- Ożywienie obszarów zabytkowych zespołów ruralistycznych oraz urbanistycznych.
- Zachowanie dziedzictwa architektury obronnej oraz przemysłu i techniki.
- Poprawa stanu ochrony i opieki nad zbiorami muzealnymi i archiwalnymi.
- Trwałe zachowanie i bezpieczeństwo obiektów zabytkowych.
- Ekspozycja najcenniejszych zabytków dziedzictwa kulturowego miast i wsi.
- Zachowanie dziedzictwa morskiego i rzecznego służące budowaniu tożsamości mieszkańców oraz promocji turystycznej.
- Ochrona krajobrazu kulturowego strefy przybrzeżnej.
- Zachowanie zanikającej kultury materialnej portów morskich i rzecznych oraz wsi rybackich.
- Odnowa i ożywienie zdegradowanych obszarów portowych i poprzemysłowych związanych z przemysłem morskim.
- Zachowanie i ochrona charakterystycznych obiektów hydrotechnicznych, związanych z zagospodarowaniem wód śródlądowych regionu.
- Zachowanie krajobrazu kulturowego charakterystycznych obszarów depresyjnych województwa (Żuławy, Powiśle).
- Pielęgnowanie i promocja bogatych tradycji morskich kraju i regionu oraz tradycji lokalnych związanych z życiem codziennym mieszkańców strefy przybrzeżnej.

[27] tamże, s. 220;
[28] Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014, Gdańsk 2011, s. 59 (źródło: http://www.pomorskie.eu/res/BIP/UMWP/urzad/Sprawy_do_zalatwienia/kultura/dotacje/zalacznik_do_uchwaly_program_opieki_nad_zabytkami_wojewodztwa_pomorskiego_dziennik_urz..pdf);
[29] tamże, s. 60 – 63;

- Ekspozycja najcenniejszych zabytków dziedzictwa morskiego i rzecznego.
- Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym.
- Rozpoznanie zasobów i specyfiki regionalnego dziedzictwa kulturowego.
- Promowanie tradycyjnych form i cech regionalnej architektury (w zakresie bryły, detalu architektonicznego, materiału, kolorystyki, rozwiązań konstrukcyjnych).
- Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.
- Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej.
- Szeroki dostęp do informacji o dorobku kultury regionalnej.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017 zgodny jest z zapisami Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2012-2015.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

5.1.1. Strategia Rozwoju Powiatu Nowodworskiego

Strategia Rozwoju Powiatu Nowodworskiego została przyjęta Uchwałą Nr XLI/2002 Rady Powiatu Nowodworskiego z dnia 8 lipca 2002 r.

Misją dla powiatu jest hasło: „Powiat Nowodworski dzięki wybitnym walorom naturalnym i kulturowym Żuław delty Wisły i Mierzei Wiślanej, dogodnemu położeniu i rozwiniętej infrastrukturze, trwale i w sposób zrównoważony, zapewnia rozwój przedsiębiorczości, atrakcyjne warunki życia i wypoczynku przy sprzyjającej innowacjom, życzliwej i gościnnej postawie lokalnych społeczności obywatelskich i władz samorządowych”.

Misja ta jest realizowana przez dwa priorytety:

1. Podniesienie atrakcyjności życia na Żuławach delty Wisły i Mierzei Wiślanej,
2. Restrukturyzacja i modernizacja infrastruktury sfery gospodarczej.

W ramach pierwszego priorytetu sformułowano cele strategiczne, m.in. Cel 4., który dotyczy rewitalizacji tożsamość kulturowa mieszkańców Żuław delty Wisły i Mierzei Wiślanej zaś w ramach drugiego m.in. Cel 10, który dotyczy urozmaiconej oferty turystycznej Mierzei Wiślanej i Żuław delty Wisły.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017 zgodny jest z zapisami Strategii Rozwoju Powiatu Nowodworskiego.

5.1.2. Strategia Rozwoju Turystyki w Powiecie Nowodworskim na lata 2005-2015

Strategia Rozwoju Turystyki w Powiecie Nowodworskim na lata 2005-2015 opracowana została w 2005 r.

Misją Strategii jest hasło: „Obszar zrównoważonego rozwoju Zalewu i Mierzei Wiślanej o charakterze rolniczym i turystycznym z dobrą infrastrukturą sprzyjającą rozwojowi

małej i średniej przedsiębiorczości. Powiat przyjazny mieszkańcom i inwestorom, z dobrą ofertą turystyki pobytowej i weekendowej skierowanej do mieszkańców aglomeracji, oparty na agroturystyce, atrakcyjnych zasobach przyrodniczych, kulturowych i pełnej dostępności do terenów rekreacyjnych. Bezpieczny powiat zapewniający komfort życia i wypoczynku turystom polskim i zagranicznym oraz jego mieszkańcom".

W Priorytecie 6. Wspomaganie systemów rozwijających turystykę za cel obrano stworzenie warunków dla podtrzymywania i kultywowania dziedzictwa kulturowego i historycznego.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017 zgodny jest z zapisami Strategii Rozwoju Turystyki w Powiecie Nowodworskim na lata 2005-2015.

5.1.3. Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Nowodworskiego

Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Nowodworskiego utworzony został w 2005 r. Dokument ten stanowi krótkoterminową (na lata 2005-2006) i długoterminową (na lata 2007-2013) wizję rozwoju potencjału gospodarczego powiatu, który warunkuje wzrost konkurencyjności oraz przeciwdziałanie dalszej marginalizacji niektórych obszarów w taki sposób, aby sprzyjać długofalowemu rozwojowi społecznemu powiatu, jego spójności ekonomicznej i społecznej oraz integracji z Unią Europejską. Opracowanie składa się z dwóch części: części diagnostycznej, obejmującej różne sfery życia społeczno – gospodarczego istotne z punktu widzenia rozwoju powiatu oraz części zadaniowej, zawierającej wykaz projektów mogących przyczynić się do poprawy życia mieszkańców.

W Planie Rozwoju Lokalnego określone zostały problemy, które powinny zostać rozwiązane w najbliższych latach na terenie powiatu nowodworskiego.

W obszarze KULTURY priorytetem jest: „Poprawa infrastruktury kulturowej oraz ochrona dorobku kulturowego powiatu". Modernizacja, remont budynków i zabytkowych wnętrz, szeroko pojęte zabezpieczenie zarówno eksponatów zabytkowych, jak i samych budynków, a także pozyskanie nowych powierzchni pod działalność kulturową to główne zadania do osiągnięcia. Zadania w tym obszarze to:

• zagospodarowanie na cele kulturowe zabytków wiejskiej kultury (np. domy podcieniowe, kapliczki, kościółki) oraz dawnych zabudowań gospodarczych (spichlerze, stodoły, folwarki, zagrody),

• wspieranie inicjatywy ochrony dziedzictwa kulturowego na poziomie powiatu głównie dorobku kulturowego wsi (np. twórczości ludowej, rzemiosła),

• rozwój lokalnych imprez kulturalnych wpływających na wizerunek oraz istotnie podnoszących atrakcyjność małych miejscowości (wystawy sztuki, festiwale, koncerty, plenery).

W obszarze TURYSTYKI priorytetem jest: „Rozwój funkcji turystycznej i agroturystycznej powiatu, rozbudowa, modernizacja oraz dostosowanie do standardów europejskich bazy turystycznej oraz obiektów zabytkowych i dziedzictwa kulturowego".

Wśród przyjętych celów strategicznych wymieniony został Rozwój infrastruktury turystycznej poprzez wykorzystanie potencjału historycznego i przyrodniczego, wzbogacenie oferty rekreacyjnej i kulturalnej, odbudowa linii kolejowej wąskotorowej Sztutowo – Krynica Morska – granica państwa oraz kompleksowa rewitalizacja i modernizacja stacji Nowy Dwór Gdański.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

5.2.1. Charakterystyka powiatu

Powiat nowodworski znajduje się w północnej Polsce, nad Morzem Bałtyckim, we wschodniej części województwa pomorskiego. Od północy graniczy z Zatoką Gdańską, od wschodu z województwem warmińsko – mazurskim oraz, w niewielkim fragmencie, z Rosją; od południa z powiatem malborskim, od zachodu z miastem Gdańsk i powiatem gdańskim.

Pod względem geograficznym leży na obszarze dwóch krain: Żuław Wiślanych i Mierzei Wiślanej. Takie usytuowanie powoduje, że w przeważającej większości granice powiatu ukształtowane są w sposób naturalny – od północy ograniczony Zatoką Gdańską, od wschodu Nogatem i Zalewem Wiślanym, zaś od zachodu – Wisłą. Od południa granica przebiega wzdłuż kanałów odwadniających.

Przez teren powiatu oprócz Nogatu przepływają rzeki Szkarpawa i Tuga. Nad tą ostatnią położone jest największe miasto w powiecie - Nowy Dwór Gdański.

Administracyjnie w skład powiatu wchodzi 5 gmin: Ostaszewo, Stegna, Sztutowo (gminy wiejskie), Krynica Morska (gmina miejska) oraz miasto i gmina Nowy Dwór Gdański (gmina miejsko–wiejska).

Według źródeł GUS na terytorium powiatu mieszka 35.810 mieszkańców (dane na 31.12.2009 r).

5.2.2. Zarys historii powiatu nowodworskiego[30]

Najstarsze ślady pobytu ludzi na Żuławach Wiślanych pochodzą z okresu neolitu (od ok. 2500 do ok. 1700 r. p.n.e.). Ludność zamieszkująca te tereny zajmowała się rybołówstwem i polowaniem na foki. Nie jest wykluczone, że osadnictwo to miało charakter czasowy i związane było z sezonowymi połowami, najprawdopodobniej w porze zimowej. Tereny dzisiejszych Żuław stanowiły w tym okresie silnie rozgałęzioną deltę Wisły, gdzie ich znaczna część znajdowała się pod wodą, a obszary penetrowane przez neolitycznych osadników były szeregiem wysp pośród odnóg Wisły.

Następne epoki pozostawiły mniej zabytków, co może się wiązać z rozwojem rolnictwa, dla którego Żuławy nie były, z uwagi na ciężkie gleby, atrakcyjnym obszarem.

Dopiero okres rzymski, przypadający na pierwsze stulecie naszej ery, przynosi więcej znalezisk. Niezwykle ważnym faktem było nawiązanie bezpośrednich kontaktów handlowych między Rzymem a wybrzeżami Bałtyku, skąd wywożono bursztyn. Ponieważ bursztyn był zbierany w okolicach ujścia Wisły, możemy więc przypuszczać, że Żuławy Wiślane znalazły się w centrum ożywionego gospodarczo regionu.

Okres wczesnośredniowieczny ma dla Żuław Wiślanych decydujące znaczenie. Przyjmując, że ingerencja człowieka w kształtowaniu krajobrazu delty wiślanej zaczęła się w XIV w. i trwa do dzisiaj, trzeba powiedzieć, że okres poprzedzający tę ingerencję był ostatnim etapem naturalnych procesów deltotwórczych przy ujściu Wisły.

W tym okresie nastąpiło ostateczne spłycenie tej części Zalewu, co umożliwiło później budowę tam i budowę polderów. W tym też czasie powstał ostateczny zarys sieci hydrograficznej, która uległa później jedynie niewielkim zmianom oraz ukształtowały się stosunki etniczne i polityczne, które zadecydowały o dalszych losach tego kraju.

[30] Zarys historii powiatu nowodworskiego opracowano na podstawie publikacji: S. Mielczarski, W. Odyniec, Zarys Dziejów Regionu, w: Żuławy Wiślane, pr. zb. pod red. B. Augustowskiego, Gdańsk 1976, s. 71-107;

W końcu XIII w. rozpoczęła się akcja osadnicza na Żuławach i zostały zapoczątkowane akcje melioracyjne w delcie Wisły.

Okres krzyżacki był dla dziejów zagospodarowania Żuław niezwykle ważny. W tym czasie nastąpiło zasadnicze przekształcenie krajobrazu – regulacja Wisły i osuszanie polderów. I chociaż pierwsze poczynania w tym zakresie zostały podjęte już w okresie poprzednim, to jednak najwięcej prac wykonano w czasach panowania krzyżackiego. Powstanie państwa krzyżackiego na pograniczu pomorsko-pruskim nastąpiło w wyniku nadań książąt polskich i podbojów krzyżowców.

Żuławy bardzo wcześnie znalazły się w orbicie celów politycznych Zakonu. Już w 1237 r. Krzyżacy zbudowali w Elblągu zamek i próbowali opanować drogę wodną, jaką stanowiły dolna Wisła i Zalew Wiślany. Zagarnięcie siedziby biskupa Chrystiana – Zanytru – było pierwszym krokiem, który spowodował wieloletnią wojnę. W jej wyniku została wytyczona nowa granica pomiędzy posiadłościami krzyżackimi a państwem Świętopełka. Biegła ona korytem Wisły, w związku z czym i Żuławy musiały być podzielone, chociaż Świętopełk zachował zwierzchnictwo nad Mierzeją i kontrolę ujścia Wisły.

Dalsze kroki na Żuławach stawiali Krzyżacy pod opieką księcia Sambora, który w kolejnych dokumentach, niewątpliwie redagowanych przez Krzyżaków, nadawał im poszczególne części Żuław, od Zantyru poczynając.

Ostateczne opanowanie Żuław nastąpiło w 1308 roku. Zajęcie Gdańska, Tczewa i innych grodów nadwiślańskich przez Krzyżaków zapoczątkowało kolejny etap rozwoju gospodarczego tych ziem. Polegał on na organizowaniu form gospodarki wiejskiej w oparciu o wzory zachodnioeuropejskie. Nowymi formami ustrojowymi były samorządy wiejskie i wprowadzona w szerokim zakresie renta pieniężna jako główna forma renty feudalnej. Sprzyjało to osiedlaniu się znacznej liczby obcej etnicznie ludności najczęściej niemieckiej.

Znaczenie Żuław wzrosło po przeniesieniu stolicy państwa krzyżackiego do Malborka. Żuławy stały się naturalnym zapleczem rolniczym dla miasta i zamku.

Procesy przenoszenia się wsi na prawo niemieckie zaczęły się w pierwszej połowie XIV w., w tym czasie lokacje uzyskały m.in. Marynowy (1321), Żelichowo (1328) i Ostaszewo (1333).

Pod względem administracyjnym obszar dzisiejszego powiatu nowodworskiego należał do urzędu rybackiego (Fischmeister) w Szkarpawie, podlegającego komturowi malborskiemu.

W 1407 r. wydana został ustawa, która miała na celu koordynację prac melioracyjnych na Żuławach, poprzez narzucenie mieszkańcom konkretnych obowiązków oraz powołanie władz nadzoru, kontrolujących całość prac melioracyjnych.

W 1454 r. w wyniku wypowiedzenia posłuszeństwa wielkiemu mistrzowi krzyżackiemu przez przedstawicieli miast i rycerstwa państwa zakonnego i opowiedzenia się przez nich za zwierzchnością króla polskiego, wybuchła wojna trzynastoletnia. Na Żuławach, jako jedyni na terenie całego państwa krzyżackiego, udział w konflikcie wzięli również chłopi (zorganizowani w tzw. zarządzie tam).

Mocą traktatu toruńskiego z 1466 r. Żuławy znalazły się na terytorium Rzeczpospolitej.

W wyniku wojny 13-letniej, a ściśle mówiąc w trakcie jej trwania, część zachodnia Żuław (tzw. Żuławy Steblewskie) włączona została w obręb patrymonium miasta Gdańska. Okolice Szkarpawy (dzisiejsze tereny powiatu nowodworskiego) dostały się również pod wpływ Gdańska, jednakże nie były one formalną własnością. W 1457 r. król Kazimierz Jagiellończyk zastawił Szkarpawę spółce kupców gdańskich za sumę 7 tysięcy florenów. Kupcy gdańscy zastrzegli sobie prawo pierwokupu terenów wokół Szkarpawy. Pozostałe tereny Żuław zostały podzielone pomiędzy Elbląg oraz dobra królewskie.

Po zakończeniu wojny 13-letniej nastąpił okres żmudnej i powolnej odbudowy Żuław, zarówno w kontekście prac naprawczych tam oraz wałów przeciwpowodziowych, jak i zasadniczych kwestii formalno-prawnych (sprawy osadnicze oraz prawa mieszkańców).

Drugi pokój toruński nie odsunął groźby najazdu Zakonu Krzyżackiego na Żuławy. Dopiero Hołd Pruski z 1525 r. trwale zlikwidował owo niebezpieczeństwo. Okres następnych 100 lat był dla Żuław czasem stabilizacji i spokoju, pozwalających na pełny rozwój

gospodarczy. Stało się to możliwe m.in. dzięki pojawieniu się w latach 30-tych XVI w. na Żuławach osadników wyznania menonickiego, którzy będąc specjalistami w zakresie osuszania podmokłych oraz zalewowych terenów wprowadzili na obszar Żuław zarówno technikę melioracji, jak i zaawansowaną gospodarkę nabiałową. Menonici tworząc zwarte i hermetyczne gminy kierowali się własnymi regułami m.in. zbiorową odpowiedzialnością materialną, czy wyborem sołtysów spośród swojego grona jedynie na okres jednego roku. Pojawienie się olendrów (jak inaczej nazywano osadników z Zachodniej Europy) podniosło gospodarkę Żuław na wyższy poziom rozwoju.

Zarówno XVI jak i XVII wiek obfitowały w szereg licznych konfliktów i najazdów obcych państw na teren Żuław, przerywanych krótkimi okresami pokoju.

W 1626 r. desant wojsk szwedzkich Gustawa Adolfa na Mierzei Wiślanej przerwał wieloletni okres pokoju na Żuławach. Celem króla szwedzkiego w pierwszym kroku było opanowanie południowych wybrzeży Bałtyku, a więc i Żuław. Opanowanie krainy zasobnej w żywność oraz w dwa bogate porty w Gdańsku i Elblągu było jedynie wstępem do zrealizowania dalekosiężnych planów: opanowania całego wybrzeża Bałtyku, pokonania królestwa Danii, a tym samym zdobycia przez Szwecję rangi mocarstwa w Europie. Szybkie sukcesy: zdobycie Elbląga i Malborka w ciągu kilkunastu dni oraz przychylny stosunek mieszkańców Prus Królewskich do króla Szwecji, traktowanego przez nich jako opiekuna protestantyzmu, pozwoliły Gustawowi Adolfowi na szybkie opanowanie Żuław i ich szybką rabunkową eksploatację. Wojskom szwedzkim oparł się jedynie Gdańsk. Grabież Żuław przerwało podpisanie 29 września 1929 r. rozejmu w Starym Targu. Jednak w rękach wojsk szwedzkich pozostał Elbląg, aż do podpisania pokoju w Sztumskiej Wsi w 1635 r.

Natychmiast po popisaniu pokoju rozpoczęto odbudowę gospodarczą Żuław, co zaowocowało znacznym wzrostem dochodów dla skarbu Korony Polskiej . Niestety, w 20 lat po podpisaniu pokoju w Sztumskiej Wsi, następca Gustawa Adolfa – Karol Gustaw Waza rozpoczął inwazję na tereny Królestwa Polskiego, a w pierwszej kolejności na tereny Pomorza, w tym i Żuław. Początkowo cele wojny rozpoczętej w 1655 r. nie zmieniły się w stosunku do poprzedniej - opanowanie południowego wybrzeża Bałtyku (supremacja Szwecji w basenie bałtyckim). Wojna spowodowała zniszczenie wielu upraw na Żuławach, ale miała również wpływ na zmiany społeczne. Pojawiła się ludność polska najemna, zwłaszcza ze zniszczonego wojną Mazowsza.

Około 1703 r., w trackie Wojny Północnej, na obszar Żuław wtargnęła kolejna fala obcych wojsk. Król szwedzki nałożył wówczas kontrybucje na miasta i wsie Prus Królewskich.

Po klęsce Szwedów pod Połtawą, stacjonowały na Żuławach wojska saskie, rosyjskie i polskie. Dodatkowo w latach 1709-11 obszar ten nawiedziły klęski nieurodzaju - mokrego lata, zaraza bydła oraz epidemia.

Koniec działań wojennych i samowoli wojsk nastąpił 1717 r.

W następnych latach następowała odbudowa Żuław przerwana kolejną, tym razem wojną domową. Powodem był jednoczesny wybór na tron Rzeczpospolitej dwóch królów: Stanisława Leszczyńskiego oraz August III Sasa. Konsekwencją tego konfliktu były kolejne wysokie kontrybucje dla Żuław narzucone przez wojska rosyjskie.

Zachowanie przez Polskę neutralności podczas kolejnego konfliktu - Wojny Siedmioletniej, nie uchroniło Żuław przed stacjonowaniem na ich terenie wojsk pruskich i rosyjskich i kolejnych rekwizycji na ich rzecz.

W wyniku I zaboru obszar Pomorza Gdańskiego i Żuław, z wyłączeniem samego Gdańska, zostały zajęte przez Królestwo Prus. Jeszcze przez kolejne dwa lata trwał spór pomiędzy królem Fryderykiem pruskim, a kanoniczkami warszawskimi o kanonię nowodworską, zakończony wypłaceniem tym ostatnim odszkodowania w wysokości 47 tys. talarów, oraz umieszczeniem w Nowym Dworze Gdańskim zarządu domen królewskich.

Mieszkańcy Żuław byli łagodnie traktowani przez króla Fryderyka, dopiero jego następcy zaostrzyli politykę wobec menonitów, zmuszając ich między innymi do odbywania służby wojskowej lub pobierając w zamian za służbę wysokie opłaty, czego skutkiem było masowe opuszczanie Żuław przez tych ostatnich i osiedlania się w Rosji w latach 1787-1809.

Po II Rozbiorze Polski dla Żuław utworzony został duży administracyjny okręg z siedzibą w Malborku. I Rozbiór nie objął terenu Gdańska, granica okręgu biegła wzdłuż gdańskich posiadłości. W wyniku II Rozbioru także Gdańsk, wraz ze swoimi posiadłościami znalazł się w obrębie państwa pruskiego.

Wojny napoleońskie były kolejnym destrukcyjnym okresem dla wsi żuławskich, plądrowanych przez przechodzące armie, obciążanych kontrybucjami, rabunkami i gwałtami. Krótki epizod I Wolnego Miasta Gdańska, istniejącego w latach 1807-1813, w którym na tereny Żuław Gdańskich powróciła administracja miasta, nie wpłynął na nie w żaden sposób.

Po Pokoju Wiedeńskim (1815 r.) dla Żuław nastąpił ponad stuletni okres pokoju, podczas którego obszar ten, znajdujący się pod administracją państwa pruskiego, potem cesarstwa niemieckiego, dobrze zarządzany, rozkwitał gospodarczo. Rejon delty podzielony został na powiaty odpowiadające dawnym podziałom:

- powiat elbląski pokrywał się z nizinnym terytorium dawnego Elbląga,
- powiat malborski obejmował ekonomię malborską: Małe i Wielkie Żuławy, dawne dzierżawy Nowodworską i Barwaldzką oraz Szkarpawę, powiat wiejski gdański dawnemu obszarowi Żuław Gdańskich i Mierzei,
- powiat gdański miejski obejmował Gdańsk i osady podmiejskie

I Wojna Światowa nie dotknęła bezpośrednio Żuław, ale w wyniku traktatu wersalskiego zostały one podzielone na obszar Wolnego Miasta Gdańsk, który objął nie tylko dawne gdańskie patrymonium, ale także Wielkie Żuławy Malborskie i część Żuław Elbląskich oraz na część należącą do Niemiec - Małe Żuławy Malborskie i Żuławy Elbląskie. Granicę między nimi stanowił Nogat.

Podczas wycofywania się z terenów Żuław w 1945 r. wojska niemieckie dokonały wielu zniszczeń, między innymi otwierając wały, co doprowadziło do znacznego zalania obszaru żuławskiego.

Powojenne zniszczenie infrastruktury Żuław, wysiedlenie dotychczasowych mieszkańców i osiedlenie tu Polaków oraz Ukraińców pochodzących z zupełnie różnych regionów kulturowych i rolniczych oraz wprowadzenie nowego systemu politycznego i nowych podziałów administracyjnych całkowicie zachwiały dotychczasową strukturą regionu.

W 1954 r. utworzono powiat nowodworsko-gdański, który istniał w województwie gdańskim do 1975 r., obejmował on to samo terytorium co dzisiejszy powiat nowodworski. Siedzibą ówczesnego powiatu był Nowy Dwór Gdański. W chwili utworzenia (1 stycznia 1954 r.) powiat nowodworsko-gdański składał się z 1 miasta i 8 gmin: miasto Nowy Dwór Gdański, 6 gmin przeniesionych z powiatu gdańskiego - Drewnica, Marzęcino, Nowy Dwór, Ostaszewo, Stegna i Sztutowo oraz 2 gminy nowe - Lubieszewo (wydzielone głównie z malborskich obrębów katastralnych) oraz Kmiecin (wydzielony głównie z obszarów gminy Nowy Dwór). Z końcem 1954 r. w miejsce gmin wprowadzono gromady. Po reaktywacji gmin w 1973 r. powiat nowodworsko-gdański dzielił się na 1 miasto i 6 gmin (gminy Kmiecin i Lubieszewo nie zostały reaktywowane). Powiat przestał istnieć z dniem 1 czerwca 1975 r., a jego obszar włączono do województwa elbląskiego.

W 1999 r. wprowadzono nową reformę administracyjną, w ramach której zlikwidowano między innymi województwo elbląskie oraz włączono znaczną część Żuław do województwa pomorskiego. Przywrócono również powiaty jako jednostki średniego szczebla administracji samorządowej, a więc również powiat nowodworski obejmujący ten sam obszar, co istniejący w latach 1957 - 1975 powiat nowodworsko- gdański.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Powiat Nowodworski położony jest na terenie dwóch krain geograficznych: Mierzei Wiślanej i Żuław Wiślanych.

Mierzeja Wiślana to piaszczysty wał na południowo-wschodnim brzegu Zatoki Gdańskiej, którego wysokość w niektórych miejscach przekracza 30 metrów, oddziela Zalew

Wiślany i Żuławy Wiślane od otwartych wód Zatoki. W zachodniej części została mocno zurbanizowana, we wschodniej części praktycznie niezmieniona przez działalność człowieka.

Żuławy Wiślane to jednostka fizjograficzna wchodząca w skład makroregionu Pobrzeże Gdańskie i podprowincji Pobrzeża Południowobałtyckie, obejmująca rozległą równinę deltową Wisły. Charakteryzuje się płaskim ukształtowaniem terenu, z jednoczesnym występowaniem obszarów depresyjnych, poprzecinanym licznymi rzekami i kanałami. Wody powierzchniowe na Żuławach Wiślanych, w wyniku długotrwałej działalności człowieka, zatraciły swoje naturalne cechy; przy minimalnym spadku ich poziom zbliżony jest do poziomu morza. Wszystkie cieki są tu właściwie kanałami, których poziom jest regulowany sztucznie.

Ukształtowanie terenu Żuław i Mierzei Wiślanej na terenie powiatu nowodworskiego ma typowo antropogeniczne pochodzenie; pokrycie przyrodnicze zostało przetworzone przez człowieka (wał wiślany, groble, kanały, rowy i nasadzenia zieleni wzdłuż dróg i rowów), pozostałe elementy składowe krajobrazu kulturowego to zabudowania, układy przestrzenne wsi i miast oraz cmentarze.

Pod względem gospodarczym jest to typowy krajobraz wiejski (rolniczy); charakterystyczne są mozaikowate uprawy polowe, użytki zielone (łąki i pastwiska) ze zwartym i rozproszonym osadnictwem wiejskim.

Krajobraz powiatu nowodworskiego wyróżnia się umiejętnie przetworzonym przez człowieka środowiskiem naturalnym, tworzącym harmonijną przestrzeń osadniczą i funkcjonalną.

Ochrona, a miejscami rewaloryzacja krajobrazu kulturowego w powiecie nowodworskim powinna następować poprzez stosowanie historycznej kolorystyki dachów i elewacji; wykorzystywanie elementów budownictwa regionalnego w budownictwie współczesnym, sytuowanie i komponowanie bryły zgodnie z ukształtowaniem terenu, ograniczeni gabarytów budynków oraz użycie lokalnych materiałów budowlanych (drewno, miejscowy kamień, ceramika).

5.2.4. Zabytkowe układy ruralistyczne

Krynica Morska

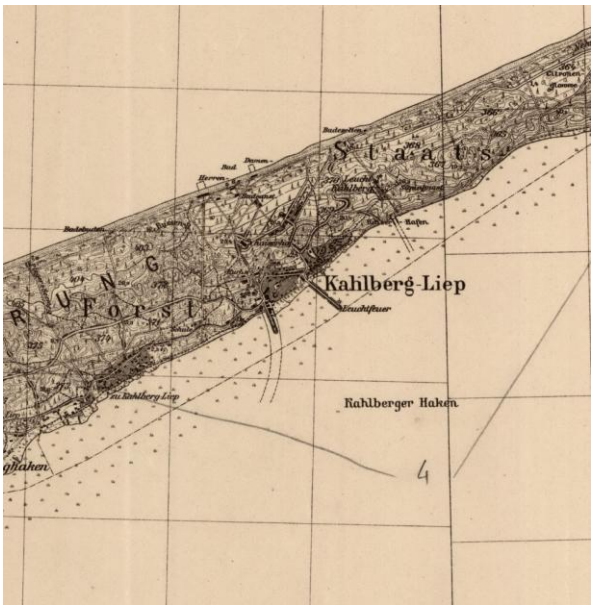

Dawne nazwy: Lipa (1258-1282), Calenberg (1350), Kahlenberge (1424 r.), Kaleberg, niem. Kahlberg (Liep),Kahlberg-Liep, Łysica (1947), Krynica Morska (1958).

Podstawowe dane historyczne: Pierwsze wzmianki o miejscowości Lipa (Liep) pochodzą z lat 1258-1282. W XIV w., za czasów panowania zakonu Krzyżackiego, terytorium Mierzei wraz z miejscowością Lipa weszło w skład komturii elbląskiej, której zarządzaniem zajmował się urząd rybacki, ulokowany we dworze w Skowronkach. Około 1350 r. w dokumencie biskupa

pomezańskiego Arnolda, wymieniona została miejscowość Calenberg (Łysa Góra, Łysica) położona na Mierzei Wiślanej.
20 sierpnia 1424 r. komtur elbląski wystawił przywilej lokacyjny dla karczmy położonej *zu dem Kahlenberge*, powstałej zapewne w końcu XIV w.
W rachunkach miejskich Elbląga z 1481 r. znalazła się wzmianka o miejscowościach Łysa Góra (Kahlenberge), Skowronki (Fogelsange) i Przebrno (Pribernow), położonych na Mierzei Wiślanej, administrowanych przez elbląski urząd rybacki z siedzibą w Skowronkach.
Lustracja przeprowadzona w 1660 r. na żądanie Magistratu Gdańskiego odnotowała w miejscowości Kahlberg 7 zagród rybackich.
W końcu XVIII w. w Łysej Górze powstała stacja poczty królewskiej, na linii Gdańsk - Królewiec.
Na początku XIX w. miasto Gdańsk ukończyło akcję flancowania nagich wydm na Mierzei Wiślanej, także w Łysej Górze, a w specjalnie przystosowanych pokojach pocztowych, zaczęli gościć pierwsi w historii Mierzei letnicy z Elbląga i Braniewa.
W maju 1827 r. czterech elbląskich mieszczan zarejestrowało spółkę akcyjną, której celem było ustanowienie żeglugi pomiędzy Elblągiem a Pilawą i Królewcem. W 1840 r. elbląscy przedsiębiorcy złożyli Konsorcjum Parowcowe. Zakupili oni w Anglii nowoczesny parostatek, a w 1841 r. kolejny. Statki te kursowały na trasie Elbląg - Królewiec, a latem regularnie zawijały do Kahlbergu (Łysicy). W 1842 r. konsorcjum odkupiło od miasta Gdańska, który od 1509 r. był właścicielem całej Mierzei, kilka hektarów lasu. Wybudowano tam pensjonat "Belweder". Dziką plażę uporządkowano i wyposażono w kabiny.
W 1852 r. Krynicę Morską odwiedziło 688 gości, zaś w 1857 r. już 814.
W latach 1894-1895 wybudowano latarnię morską.
Na początku XX w. powstawały kolejne pensjonaty.
W 1937 r. liczba zarejestrowanych gości zbliżyła się do 9000, a w 1939 r. liczba kuracjuszy przekroczyła 12000.
Wiosną 1945 r. dawni mieszkańcy Łysej Góry (Łysicy) opuścili teren Prus Wschodnich. Wielu z nich zginęło w czasie ewakuacji w wodach Bałtyku.
Po 1945 r. do Łysicy przybywali nowi mieszkańcy, między innymi z wileńszczyzny i lubelszczyzny. Miejscowość ma status osady rybackiej. Administracyjnie znajdowała się w województwie gdańskim, podlegając pod GRN w Tolkmicku.
W 1949 r. zbudowano nową latarnię morską i uruchomiono regularne rejsy do Elbląga i Tolkmicka.
W 1958 r. Łysicy nadano status osiedla i zmieniono nazwę na Krynicę Morską. Liczba stałych mieszkańców wynosiła 684, na sezon przybywało tu 11000 wczasowiczów.
W 1991 r. powstała gmina miejska Krynica Morska, obejmująca następujące jednostki historyczne: wieś rybacką Liep, kurort i kąpielisko morskie Kahlberg, wieś rybacką Przebrno i wieś rybacką Nowa Karczma[31].

Położenie: na Mierzei Wiślanej, między Zatoką Gdańską a Zalewem Wiślanym, przy drodze wojewódzkiej nr 501, około 70 km na wschód od Gdańska, drogą lądową - około 60 km na północ od Elbląga, droga wodną 25 km – około na północ od Elbląga, około 35 km na północny wschód od Nowego dworu Gdańskiego.

Układ historyczny: wieś powstała z połączenia dwóch wsi rybackiej i letniskowej – obydwie o nieregularnym układzie.

[31] Historię Krynicy Morskiej opracowano na podstawie publikacji: Dariusz Barton, Dzieje kąpieliska i kurortu w Krynicy Morskiej, Sztutowo 1997.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany stosunkowo dobrze, zachowane historyczne budynki pensjonatowe i mieszkalne.

Drewnica

Dawne nazwy: *niem.* Schönbaum, Alte Binnerung.

Podstawowe dane historyczne: Wieś Drewnica obecnie tworzą dawne wsie Drewnica, Drewniczka, Leszkówki. W 2 poł. XIII w. teren wsi Drewnica była pasem granicznym miedzy ziemiami krzyżaków a księstwem pomorskim. Po zajęciu Pomorza wschodniego przez krzyżaków rozpoczęła się intensywna akcja kolonizacyjna na tych terenach oraz towarzysząca jej praca przy obwałowywaniu rzek, największe nasilenie tych robót trwało od 1325 r. do poł. XIV w. Wieś Drewnica została lokowana na pocz. 2 poł. XIV w. Udokumentowane wzmianki pochodzą z 1359 r., sołtys z Drewnicy wzmiankowany jest w 1364 r. Była to prawdopodobnie wieś kościelna założona na 54 łanach chełmińskich, ok. 1400 r. funkcjonowały tu 2 młyny, 2 karczmy. W 1454 r. Drewnica weszła w skład terytorium miasta Gdańska. W 1627 r. w rejonie położonego na płd. rozwidlenia Ramion Wisły, gdzie od średniowiecza istniała karczma wojska szwedzkie zaczęły wznosić umocnienia, przejęte potem przez Gdańsk, zdobyte przez Szwedów w 1656 r. oblegane i zdobyte przez gdańszczan w 1659 r. po czym rozebrane. Działania wojenne zniszczyły okolicę, w tym wieś Drewnica. Dla jej odbudowy osadzono osadników na prawie emfiteutycznym, jej areał w 1771 r. wynosił 21 włók i 17 morgów podzielonych na 10 dzierżawców. Wieś Drewniczka w płd. części liczyła 12 włók i 6 mórg ziemi podzielonej pomiędzy 11 dzierżawcami. W 1808 r. liczyła 20 budynków oraz wiatrak w zach. części Schonbaumer Weide, na mapie widać 4 większe zagrody w typie wzdłużnym i jedną w układzie kątowym. W 1864 roku w Drewnicy było 36 domów mieszkalnych, 42 gospodarcze, w Drewniczce 17 domów i 27 gospodarczych w Leszkówkach zaś 102 domy. Pod koniec XIX w. w Drewnicy mieszkało 414 mieszkańców, w tym 9 menonitów, w Drewniczce na 111 mieszkańców menonitów było 5. Układ przestrzenny uległ zmianie w chwili przekopu Wisły. Rozebranych zostało 67 domów mieszkalnych i dwie karczmy. W 1820 r. pośród 301 mieszkanców 11 należało do menonickiej gminy w Żuławkach - Niedźwiedzicy[32].

Położenie: na północ od drogi krajowej nr 7, około 30 km na wschód od Gdańska, 37 km na zachód od Elbląga i około 15 km na północny wschód od Nowego Dworu Gdańskiego, nad Szkarpawą, na zachód od Żuławek.

Układ historyczny: pierwotny nieznany, obecnie wielodrożna, z cmentarzem zamienionym na park w płn. - wsch. części.

[32] Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego w Polsce, miejscowość Drewnica, źródło: http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=313

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany stosunkowo dobrze, zabudowa i układ przestrzenny przeważnie z k. XIX w i pocz. XX w., zachowane historyczne zabudowania mieszkalne i gospodarcze (murowane i drewniane) oraz wiatrak.

Żuławki

Dawne nazwy: *niem.* Fürstenwerder.

Podstawowe dane historyczne: Wieś założona przez Winricha von Kniprode w 1352 r. na prawie chełmińskim dla 18 kolonistów; powstał wówczas kościół parafialny; w 1510 r. wieś liczyła 26 gospodarstw łącznie z gospodarstwem sołtysa, proboszcza i trzech karczm, w ciągu następnego półwiecza zmniejszyła się liczba gospodarstw i funkcjonowały 2 karczmy Scottem Krug i Janken Krug. W 1659 roku wieś została spalona przez wojska szwedzkie. W 1772 roku Żuławki liczyły 62 włóki, mieszkało tu 17 rodzin menonickich - 81 osób. W 1776 r. wzmiankowane były nazwiska rodzin van Bergen, Bruhn, Dridger, Essau, van Riesen, Gruntu, Harder, Claassen, Manteler, Plett, Reimer, Thiesen, Warckentin, Wiebe. W 1820 r. wieś liczyła 564 mieszkańców, w tym 52 mennonitów. W 1864 r. zanotowano 787 mieszkańców, 67 budynków mieszkalnych, 92 gospodarcze. Petycje z 1868 r. z Żuławek podpisali - Jacob Dűck, Dawid Heidebrecht, Joann Penner, Hermann Riesen, Jacob i Joann Wiebe, W 1889 r. na 794 mieszkańców 62 było menonitami, ziemia znajdowała się w rękach 19 właścicieli, stało 76 domów[33].

Położenie: na północ od drogi krajowej nr 7, około 30 km na wschód od Gdańska, 37 km na zachód od Elbląga i około 15 km na północny wschód od Nowego Dworu Gdańskiego, nad Szkarpawą, na wschód od Drewnicy.

Układ historyczny: łańcuchówka przywałowa po wsch. stronie Wisły Elbląskiej, częściowo ulicówka.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany, zachowane historyczne zabudowania mieszkalne i gospodarcze (murowane i drewniane), zagrody holenderskie oraz kościół z lat1840-41 r.

5.2.5. Zabytki nieruchome

Na terenie powiatu nowodworskiego znajduje się 107 zespołów i obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa pomorskiego. Zespoły i obiekty wpisane do rejestru zabytków stanowią różnorodną grupę zabytków od obiektów sakralnych do zabytków techniki.

[33] Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego w Polsce, miejscowość Żuławki, źródło: http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=482.

Do jednej z cenniejszych grup zabytków powiatu nowodworskiego należy grupa zabytków architektury sakralnej. Są to: kościół p.w. Św. Mikołaja (grecko-katolicki) w Cygankach, kościół parafialny p.w. Św. Królowej Jadwigi w Kmiecinie, kościół parafialny p.w. Św. Elżbiety Węgierskiej w Lubieszewie, kościół parafialny p.w. Św. Anny w Marynowych, kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w Marzęcinie, kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego w Nowym Dworze Gdańskim, kościół filialny p.w. Św. Barbary w Orłowie, kościół filialny p.w. Św. Jakuba Apostoła w Tui, kościół filialny p.w. Św. Jerzego w Jezierniku, ruina kościoła p.w. Św. Jana Chrzciciela w Ostaszewie, kościół parafialny p.w. Św. Marcina w Nowej Cerkwi i kościół filialny p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej w Palczewie, kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela w Ostaszewie, kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa z plebanią w Stegnie, kościół p.w. Narodzenia NMP w Żuławkach. Kościół menonicki w Niedźwiedzicy niestety już nie istnieje.

Budynki użyteczności publicznej reprezentowane są przez budynek administracyjno-produkcyjny przy ul. Morskiej 83 w Nowym Dworze Gdańskim, budynek Żuławskiego Ośrodka Kultury przy ul. Sikorskiego 21 w Nowym Dworze Gdańskim.

Wartościową grupą zabytków są domy, wille i pensjonaty w Nowym Dworze Gdańskim i Krynicy.

Ponadto na terenie powiatu znajduje się zabytki techniki, a mianowicie wieża ciśnień, w Nowym Dworze Gdańskim, zespół budynków fabryki i browaru Stobbego złożony z budynku magazynowo-produkcyjnego i produkcyjno-administracyjnego w Nowym Dworze Gdańskim, wiatraki w Palczewie, Drewnicy, mosty w Nowym Dworze Gdańskim, Rybinie, Stobcu.

Znaczącymi zabytkami dla historii i kultury powiatu są nekropolie; cmentarz rzymskokatolicki wraz z układem zieleni wysokiej i bramą cmentarną w Marynowych, cmentarz menonici w Różewo, cmentarz menonici w Stawcu, cmentarz przykościelny w Nowej Cerkwi, teren cmentarza ewangelickiego ob. rzymskokatolickiego w Mikoszewo, cmentarz przykościelny oraz cmentarz ewangelickim w Żuławkach.

Znaczącym świadkiem historii na skalę światową jest zespół dawnego hitlerowskiego obozu koncentracyjnego Stutthof.

5.2.6. Zabytki ruchome

Na terenie powiatu nowodworskiego obiekty ruchome objęte są ochroną konserwatorską na podstawie dziesięciu decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Zabytki ruchome z terenu powiatu to wyposażenia kościołów: kościoła parafialnego rzymskokatolickiego p.w. Św. Elżbiety Węgierskiej w Lubieszewie, kościoła parafialnego rzymskokatolickiego p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Stegnie, kościoła parafialnego rzymskokatolickiego p.w. Św. Jakuba w Niedźwiedzicy, kościoła filialnego rzymskokatolickiego pw. Św. Jerzego w Jezierniku, kościoła parafialnego grekokatolickiego p.w. Św. Mikołaja Biskupa w Żelichowie - Cyganku, kościoła filialnego rzymskokatolickiego p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej w Palczewie. Składają się na nie: wyposażenie kościoła, stropy oraz rzeźby.

5.2.7. Zabytki archeologiczne

Na terenie powiatu nowodworskiego nie występują obiekty archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.

5.2.8. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie powiatu istnieją następujące muzea: Muzeum Żuławski Park Historyczny, Państwowe Muzeum Stutthof w Sztutowie, Państwowe Muzeum Zalewu Wiślanego w Kątach Rybackich, prywatne Muzeum w Krynicy Morskiej oraz prywatne Muzeum Bursztynu w Stegnie.

Zbiory Muzeum Żuławskie obejmują następujące ekspozycje stałe:

1. Stolica Żuław. Delta Wisły,
2. Na polskim polderze. Z dziejów mennonitów – niderlandzkiej mniejszości religijnej,
3. Strych pełen osobliwości,
4. Księgozbiór regionalny – czytelnia i archiwum,
5. Magazynek strażnika wałowego,
6. Lapidarium Cmentarz 11 wsi – filia w Żelichowie-Cyganku,
7. Flota śródlądowa Klubu Nowodworskiego.

Do Muzeum Żuławskiego należy również Cmentarz Jedenastu Wsi, Lapidarium sztuki sepulkralnej w Cyganku.

Państwowe Muzeum Stutthof w Sztutowie to pozostałości po zbudowanym w 1939 roku obozie koncentracyjnym. Z dawnych obiektów obozu zachowały się miedzy innymi cztery baraki, gmach niemieckiej komendantury, krematorium, komora gazowa oraz ogrodzenia tak zwanego starego obozu.

Państwowe Muzeum Zalewu Wiślanego w Kątach Rybackich prezentuje głównie historię szkutnictwa i rybołówstwa nad Zalewem Wiślanym.

W prywatnym Muzeum w Krynicy Morskiej znajduje się wystawa dawnych fotografii i eksponaty związane z historią miasta.

Prywatne Muzeum Bursztynu w Stegnie prezentuje kolekcję bursztynu.

5.2.9. Dziedzictwo niematerialne

Kultura Żuław współtworzona była przez kilka, odmiennych pod względem kulturowym, etnicznym i wyznaniowym, grup, bowiem przez wieki na te tereny napływali osadnicy z Polski, Niderlandów i Niemiec.

Ze względu na dramatyczne dzieje powojenne Żuław tj. wysiedlenie rdzennych mieszkańców i osiedlenie tutaj Ukraińców i Polaków z różnych regionów Polski, dziedzictwo niematerialne Olendrów zanikło.

Obecnie promocją samych Żuław zajmuje się zespół Żuławskie Bursztynki, który powstał w 1991 r. w Nowym Dworze Gdańskim. Oprócz repertuaru złożonego z popularnych piosenek wykonuje także piosenki o tematyce żuławskiej, opisujące krajobraz Żuław.

Z zachowanych niematerialnych elementów dziedzictwa kulturowego pozostały nazwy geograficzne i historyczne (regionu – Żuławy Wielkie oraz nazwy większości miejscowości na terenie powiatu), są one nośnikami tradycji, świadectwem minionych pokoleń oraz historii i wielokulturowości regionu. Sposobem ich utrwalenia i zachowania jest możliwość wpisu do rejestru zabytków (art. 9 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	miejscowość	adres	nr	obiekt	nr rejestru zabytków woj. pomorskiego	organ wpisujący do rejestru zabytków	data wpisu do rejestru zabytków
Miasto Krynica Morska							
1.	Krynica Morska	ul. Gdańska	72 (d.67)	dom	1304	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1990-02-12
2.	Krynica Morska	ul. Gdańska	102 (d.39)	willa	1467	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-06-22
3.	Krynica Morska	ul. Górników	20 (d.9)	dom z ogrodem	1454	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-04-29
4.	Krynica Morska	Krynica Morska		układ ruralistyczny Krynicy Morskiej	1301	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1990-01-25
5.	Krynica Morska	ul. Młodzieży	2 (d.1)	willa	1460	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-06-10
6.	Krynica Morska	ul. Młodzieży	1 (d.2)	willa z działką - d. Villa Kolkmann	1618	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1996-12-30
7.	Krynica Morska	ul. Portowa	28 (d.9)	willa	1472	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-08-04
8.	Krynica Morska	ul. Przyjaźni	22 (d.11)	dom - ob. Przychodnia Rejonowa	1462	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-06-14
9.	Krynica Morska	ul. Szkolna	4 (d.6)	dom	1627	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1997-04-23
10.	Krynica Morska	ul. Teleexpressu	2 (d.21)	pensjonat "Bałtyk"	1353	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1991-07-05
11.	Krynica Morska	ul. Teleexpressu	6 (d.13-15)	dwie wille - "Św. Katarzyna " i "Meta"	1370	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1992-10-26
12.	Krynica Morska	ul. Teleexpressu	12 (d.7)	willa	1387	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1993-06-15
13.	Krynica Morska	ul. Teleexpressu	17 (d.6)	willa	1465	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-06-20
14.	Krynica Morska	ul. Teleexpressu	10 (d.9)	willa	1466	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-06-22
15.	Krynica Morska	ul. Teleexpressu	8 (d.11)	willa z ogrodzeniem - Villa Marta	1631	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1997-05-21
16.	Krynica Morska	ul. Turystyczna	10/12 (d.23)	dom	1468	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-07-13
17.	Krynica Morska	ul. Żeromskiego	8 (d.2)	willa	1461	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-06-11
Miasto i Gmina Nowy Dwór Gdański							
18.	Cyganek-Żelichowo (d. Cyganek- Tujce)	Cyganek-Żelichowo (d. Cyganek-Tujce)		kościół p.w. Św. Mikołaja (grecko-katolicki)	236	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-25
19.	Kmiecin	ul. Żuławska		kościół parafialny p.w. Św. Królowej Jadwigi	128	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1959-12-02
20.	Lubieszewo	Lubieszewo	37	zagroda /dom, spichlerz/	172	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1960-04-05
21.	Lubieszewo	Lubieszewo	37	***	172	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1960-04-05

22.	Lubieszewo	Lubieszewo		kościół parafialny p.w Św. Elżbiety Węgierskiej	237	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-26
23.	Lubieszewo	Lubieszewo	29 (d.22)	dom	238	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-26
24.	Marynowy	ul. Nowodworska	70/70 A (d.42) (d. 46/54)	dom	231	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-20
25.	Marynowy	ul. Podcieniowa	19 (d.51) (d. 47/55)	dom	232	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-20
26.	Marynowy	ul. Podcieniowa		kościół parafialny p.w. Św. Anny	239	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-27
27.	Marynowy	Marynowy	52 (d. 51/52)	dom	798	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1973-12-21
28.	Marynowy	ul. Podcieniowa		cmentarz rzymskokatolicki wraz z układem zieleni wysokiej i bramą cmentarną	1458	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-05-27
29.	Marzęcino	ul. Główna	12	kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP	796	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1973-12-21
30.	Myszewko	Myszewko	4 (d.1)	dom	241	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-27
31.	Nowy Dwór Gdański	ul. Sikorskiego	5 (d.35)	dom	734	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1972-12-21
32.	Nowy Dwór Gdański	ul. Morska	83	budynek administracyjno-produkcyjny	1097	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1985-09-20
33.	Nowy Dwór Gdański	Plac Wolności	10	dom	1320	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1990-08-29
34.	Nowy Dwór Gdański	ul. Chrobrego	7	dom	1321	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1990-08-29
35.	Nowy Dwór Gdański	ul. Wejhera	2	dom	1322	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1990-08-29
36.	Nowy Dwór Gdański	ul. Tuwima	5	wieża ciśnień	1371	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1992-10-26
37.	Nowy Dwór Gdański	ul. Drzymały	3	kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego	1419	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1993-10-13
38.	Nowy Dwór Gdański	ul. 3 Maja	2	zespół budynków fabryki i browaru Stobbego złożony z budynku magazynowo-produkcyjnego i produkcyjno-administracyjnego	1471	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-08-01
39.	Nowy Dwór Gdański	ul. Kopernika	17 (d. 15/17)	magazyn	1499	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-12-21
40.	Nowy Dwór Gdański	ul. Sikorskiego		most drogowy zwodzony na rz. Tudze w ciągu ul. Sikorskiego	1534	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1995-04-07
41.	Nowy Dwór Gdański	ul. Morska	74	dom	1578	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1996-01-24
42.	Nowy Dwór Gdański	ul. Sikorskiego	14	dom	1585	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1996-03-28
43.	Nowy Dwór Gdański	ul. Sikorskiego	9	dom	1608	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1996-09-23
44.	Nowy Dwór Gdański	ul. Sikorskiego	23	budynek administracyjny wraz z łącznikiem	1686	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1998-12-23

				w granicach działki			
45.	Nowy Dwór Gdański	ul. Sikorskiego	21	budynek Żuławskiego Ośrodka Kultury	1687	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1998-12-23
46.	Orłowo	ul. Żuławska	66 (d. 35-36) (d.31)	zagroda /dom, stodoła/	186	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1960-06-17
47.	Orłowo	ul. Żuławska		kościół filialny p.w. Św. Barbary	244	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-29
48.	Orłowo	Orłowo	27 ob. 32/33	dom	246	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-30
49.	Orłowo	ul. Mennonicka	11	dom	1096	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1985-09-13
50.	Orłowo Pierwsze	Orłowo Pierwsze	1	zagroda /dom, stodoła/	245	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-30
51.	Orłowo Pierwsze	Orłowo Pierwsze	1	***	245	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-30
52.	Różewo	Różewo		cmentarz mennonicki	1244	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1988-08-14
53.	Rychnowo Żuławskie	Rychnowo Żuławskie (d. Rychnowy)	18-18a (d.24)	zagroda (dom, brama, dwie obory, warsztat, spichlerz, park)	1215	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1988-04-25
54.	Stawiec	Stawiec		cmentarz mennonicki	1243	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1988-08-14
55.	Tuja	Tuja		kościół filialny p.w. Św. Jakuba Apostoła	250	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-10-03
Gmina Ostaszewo							
56.	Palczewo	Palczewo		wiatrak	58	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1956-02-17
57.	Jeziernik	Jeziernik	6	kościół filialny p.w. Św. Jerzego	181	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1960-04-08
58.	Nowa Kościelnica	Nowa Kościelnica	64/65 (d. 23)	dom	243	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-29
59.	Nowa Kościelnica	Nowa Kościelnica	50/51 (d. 41)	dom	333	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1962-09-26
60.	Gniazdowo	Gniazdowo	28/29	dom	731	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1972-12-21
61.	Nowa Cerkiew	Nowa Cerkiew	12/13 (d. 15/16)	dom	732	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1972-12-21
62.	Nowa Cerkiew	Nowa Cerkiew	17	zagroda /dom	733	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1972-12-21
63.	Nowa Cerkiew	Nowa Cerkiew	17	zagroda / spichlerz	733	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1972-12-21
64.	Ostaszewo	Ostaszewo	50/51 (d.41)	ruina kościoła p.w. Św. Jana Chrzciciela	738	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1972-12-21
65.	Nowa Cerkiew	Nowa Cerkiew		kościół parafialny p.w. Św. Marcina oraz cmentarz przykościelny	1234	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1988-07-15
66.	Palczewo	Palczewo		kościół filialny p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej	1282	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1989-07-25
67.	Groblica	Groblica	6	dom przewoźnika	1345	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1991-02-06
68.	Ostaszewo	Ostaszewo		kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela	1422	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1993-10-21

Gmina Stegna							
69.	Drewnica	Drewnica		wiatrak	129	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1959-12-04
70.	Drewnica	Drewnica		wiatrak	282	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1962-02-23
71.	Drewnica	Drewnica	48	gburski dom holenderski z zagrody holenderskiej typu wzdłużnego wraz z działką, na której zabytek jest zlokalizowany	1867	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	2010-09-28
72.	Izbiska	Izbiska	12 (d.13)	dom	219	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-03-25
73.	Izbiska	Izbiska	13 (d.15)	stodoła	331	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1962-09-26
74.	Jantar	ul. Rybacka	54	chata	1056	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1984-06-07
75.	Mikoszewo	ul. Gdańska	55 (d.105)	dom	240	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-27
76.	Mikoszewo	ul. Gdańska	68	dom	1003	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1982-04-30
77.	Mikoszewo	ul. Gdańska	17	karczma	1363	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1992-05-14
78.	Mikoszewo	ul. Gdańska	47	teren cmentarza ewangelickiego ob. rzymskokatolickiego z dzwonnicą i starodrzewem wraz z częścią działki	1874	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	2011-03-29
79.	Niedźwiedzica	Niedźwiedzica		kościół parafialny p.w. Św. Jakuba	242	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-09-28
80.	Niedźwiedzica (ob. Żuławki)	Niedźwiedzica (ob. Żuławki)		kościół menonicki - ob. spichlerz	332	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1962-09-26
81.	Przemysław	Przemysław	4 (d.75)	dom	248	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-10-02
82.	Przemysław	Przemysław	1	dom	799	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1973-12-21
83.	Przemysław	Przemysław	63	dom	1006	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1982-05-14
84.	Rybina	Rybina	12	dom	1349	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1991-04-29
85.	Rybina	Rybina-Chłodniewo		budynek przepompowni wraz zachowanymi urządzeniami technicznymi w Rybinie - Chłodniewie	1513	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1995-02-01
86.	Rybina	Rybina		most zwodzony na rz. Szkarpawie w miejscowości Rybina w ciągu drogi państwowej nr 502	1530	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1995-03-03
87.	Rybina	Rybina		most drogowy zwodzony na rz. Wiśle Królewieckiej w ciągu drogi państwowej nr 502	1533	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1995-04-07
88.	Rybina	Rybina		most kolejowy obrotowy w ciągu linii kolei wąskotorowej nad	1625	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1997-04-03

				rzeką Szkarpawą			
89.	Stegna	ul. Gdańska	20	kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa z plebanią	249	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1961-10-03
90.	Stegna	ul. Gdańska	1	***	249	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1973-12-21
91.	Stegna	Stegna-Cisewo	6	zagroda nr 6 /dom, obora, stodoła/	797	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1973-12-21
92.	Stegna	ul. Gdańska	66	dom	1351	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1991-05-16
93.	Stobiec	Stobiec		most drogowy zwodzony na rz. Tudze w ciągu drogi lokalnej Tujsk-Chełmek (nr 09167)	1561	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1995-08-07
94.	Żuławki	Żuławki	64 (d.68)	dom	187	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1960-06-30
95.	Żuławki	Żuławki	6	dom	735	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1972-12-21
96.	Żuławki	Żuławki	52	dom	736	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1972-12-21
97.	Żuławki	Żuławki	75	dom	737	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	1972-12-21
98.	Żuławki	Żuławki	75	***	737	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1986-09-04
99.	Żuławki	Żuławki		kościół p.w. Narodzenia NMP wraz z otaczającym cmentarzem; układem wysokiej zieleni cmentarnej; ogrodzeniem cmentarza i dwoma dzwonami na terenie cmentarza	1449	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-04-12
100.	Żuławki	Żuławki		kaplica cmentarna wraz z cmentarzem ewangelickim	1450	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1994-04-12
101.	Żuławki	Żuławki	79	dom	1505	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1995-01-16
102.	Żuławki	Żuławki	32/33	dom podcieniowy nr 32/33 wraz z gruntem w obrysie budynku	1812	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	2007-08-07
103.	Żuławki i Drewnica	Żuławki i Drewnica		układ ruralistyczny wsi Żuławki i Drewnica	874	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1977-11-28
Gmina Sztutowo							
104.	Sztutowo	Sztutowo		zespół obozu koncentracyjnego Stutthof wraz z zabudowaniami; układem drożnym; układem zieleni i pozostałościami urządzeń obozowych (część SS: wartownia; komendantura; garaże; budynek gospodarczy; barak administracyjny-kantyna ;barak administracyjny - Rapportabteillung;	1361	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1992-02-19

				psiarnia, willa komendanta obozu; bunkry ziemne w skarpie płd; budynek ogrodnictwa i ogrodzenie; Stary Obóz -blok kobiecy; blok VIII i VIII a, komora gazowa, krematorium, fundamenty nieistniejących baraków, ogrodzenie z wieżami strażniczymi i bramami; Nowy Obóz : 21 bloków-pomników w miejscach niezachowanych baraków; tereny fabryczne z 3 halami d. Niemieckich Zakładów Zbrojeniowych; Nowa Kuchnia-obiekt gospodarczy; Stos Całopalny) wraz z terenem obozu			
105.	Sztutowo	ul. Szkolna	13	szkoła z budynkiem gospodarczym	1372	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1992-10-27
106.	Sztutowo	ul. Gdańska	31	dom z budynkiem gospodarczym	1373	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1992-11-18
107.	Sztutowo	Sztutowo		most drogowy zwodzony na rz. Wiśle Królewieckiej w ciągu drogi nr 09171	1551	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	1995-07-03

5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	miejscowość	obiekt	miejsce przechowywania zabytku	nr rej.	data wpisu	uwagi
1.	Lubieszewo	rzeźba	Kościół Parafialny Rzymskokatolicki pw. Św. Elżbiety Węgierskiej	B -2/56	1956-05-24	
2.	Stegna	strop	Kościół Parafialny Rzymskokatolicki pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	B -90/72	1972-03-06	
		wyposażenie kościoła		B -14/83	1983-06-08	
3.	Niedźwiedzica	wyposażenie kościoła (2 rzeźby)	Kościół Parafialny Rzymskokatolicki pw. Św. Jakuba	B -159/75	1975-05-31	do skreślenia z rejestru
		wyposażenie kościoła (3 rzeźby)		B -160/75	1975-05-31	do skreślenia z rejestru
		wyposażenie kościoła		B -10/82	1982-07-26	

4.	Jeziernik	wyposażenie kościoła (2 rzeźby)	Kościół Filialny Rzymskokatolicki pw. Św. Jerzego	B -164/75	1975-05-31	do skreślenia z rejestru
5.	Tujce-Cyganek	wyposażenie kościoła	Kościół Parafialny Grekokatolicki pw. Św. Mikołaja Biskupa	B -29/87	1987-06-21	
6.	Lubieszewo	wyposażenie kościoła	Kościół Parafialny Rzymskokatolicki pw. Św. Elżbiety Węgierskiej	B -43/35/94	1994-01-08	
7.	Palczewo	wyposażenie kościoła	Kościół Filialny Rzymskokatolicki pw. Matki Boskiej Częstochowskiej	B -378	2006-06-20	

5.4. Zabytki na terenie powiatu ujęte w gminnych ewidencjach zabytków

Na terenie Powiatu Nowodworskiego w Gminnych Ewidencjach Zabytków ujętych zostało łącznie 1748 zabytków nieruchomych.

W Gminnej Ewidencji Zabytków miasta Krynicy Morskiej znajduje się 95 zespołów i obiektów nieruchomych, w Gminnej Ewidencji Zabytków miasta i gminy Nowy Dwór Gdański znajduje się 754 obiekty nieruchome, w Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Ostaszewo znajduje się 222 obiekty nieruchome, w Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Stegna znajduje się 448 obiektów nieruchomych, w Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Sztutowo znajduje się 229 obiektów nieruchomych.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu

Drewnica, gm. Stegna.
Wiatrak typu koźlak z 1718 r., remontowany w 1892 r., drewniany na planie prostokąta. Dach dwuspadowy wygięty w ośli grzbiet, kryty deskami obitymi papą, na chorągiewce daty 1718, 1892 oraz inicjały „J.N.”.

Gniazdowo 28/29, gm. Ostaszewo.
Dom zbudowany w 1 poł. XIX w., remontowany i przebudowywany w latach 60-tych XIX w. oraz w XX w.

Założony na planie prostokąta, drewniany, na ceglanej podmurówce, parterowy, podpiwniczony, z wysokim dwuspadowym dachem, krytym holenderką. Pośrodku wzdłużnej ściany frontowej pd.-wsch. usytuowany płytki sześciosłupowy podcień, dźwigający na wysokości drugiej kondygnacji wystawkę o konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą. Drewniane kolumny podtrzymujące podcień, wsparte na wysokich cokołach, układ rygli regularny, szachownicowy. Na belce podcienia napis „P.E.B.H. Renovirt 1864 J.P.B.M.” oznaczający datę remontu i dobudowy podcienia, nad nim dekoracyjny fryz ząbkowy. Szczyty ścian bocznych drewniane, odeskowane, listwowane, końce desek ażurowo wycięte. W narożnikach obu szczytów po trzy analogiczne dekoracyjne otwory: półokrągły w części górnej i dwa w formie ćwierćkoli – po bokach. Elewacje zwieńczone płaskim profilowanym gzymsem, ostatki belek stropowych wychodzące przed lico ścian wzdłużnych służą jako konsole, naroża budynku opilastrowane. Otwory okienne dwuskrzydłowe, 8-polowe, w profilowanych opaskach, z okiennicami. Drzwi główne późnoklasycystyczne, płycinowe, zdobione rozetami.

Jantar ul. Rybacka 54, gm. Stegna.
Chata rybacka z poł. XIX w.
Budynek drewniany, reprezentujący nieprzebudowany typ chaty rybackiej. Wzniesiony jest z bali drewnianych na podmurówce ceglanej, pokryty dwuspadowym dachem trzcinowym, składa się z części mieszkalnej, oddzielonej ścianą szczytową od części inwentarskiej i pomieszczenia na łódź. We wnętrzu zachowany komin komorowy, zachowana oryginalna stolarka drzwiowa z k. XIX w.

Jeziernik, gm. Ostaszewo.
Kościół filialny p.w. Św. Jerzego – wzniesiony w XIV w., gotycki, orientowany, na rzucie prostokąta, bez wydzielonego w bryle prezbiterium, murowany z cegły. Na narożnikach oraz w połowie korpusu nawowego dwustopniowe szkarpy. Korpus przekryty dachem dwuspadowym, krytym dachówką. Ściana wschodnia zwieńczona płaskim, tynkowanym fryzem, nad którym wznosi się trójkątny szczyt, rozczłonkowany sterczynami. Od zachodniej strony znajduje się drewniana wieża z izbicą przekrytą ośmiobocznym dachem, krytym, dawniej gontem, obecnie blachą. Od strony południowej do korpusu nawowego przylega kruchta przekryta dachem dwuspadowym, ze schodkowym szczytem. Do kruchty prowadzi ostrołukowy otwór drzwiowy, flankowany po bokach okrągłymi, tynkowanymi ślepymi oknami, nad otworem drzwiowym tynkowany fryz, w szczycie okrągłe, tynkowane ślepe okno.

Kmiecin, gm. Nowy Dwór Gdański.
Kościół p.w. Św. Jadwigi - część murowana została wzniesiona w XIV w., natomiast budowa wieży miała miejsce w 1679 r. W latach 1344 – 1564 kościół katolicki, od 1564 r. do II wojny światowej – ewangelicki. Po wojnie zamieniony na muzeum regionalne Ziemi Żuławskiej.
Kościół gotycki, orientowany, jednonawowy, oszkarpowany, nakryty dwuspadowym dachem, krytym dachówką holenderka, z niewydzielonym z bryły prezbiterium, od strony zachodniej drewniana wieża z sobotami – jedyne tego rodzaju założenie w regionie. Wieża z izbicą przekrytą ośmiobocznym dachem, krytym gontem. Ściana wschodnia zwieńczona schodkowym

szczytem ze sterczynami. Od północy do korpusu przylega zakrystia, przekryta wspólnym z korpusem dachem.

Krynica Morska, gm. loco.
Układ ruralistyczny.
Krynica Morska jest organizmem urbanistycznym powstałym z połączenia dwu wsi rybackich w ciągu XX w. – pierwszej o metryce średniowiecznej, drugiej – letniskowej, założonej w połowie XIX w. Posiada dwa centra zabudowy. Jednym jest dawna wieś rybacka położona nad Zalewem Wiślanym i rozciągająca się wzdłuż ul. Gdańskiej i Rybackiej, drugim – osiedle letniskowe położone w rejonie ul. Bałtyckiej, Portowej, Teleexpresu, Korczaka, Gdańskiej i połączone z przystanią żeglugową. Na całym tym obszarze znajduje się historyczna zabudowa, pochodząca z kilku okresów historycznych, tj.: w rejonie dawnego centrum wsi rybackiej znajdują się domy z poł. XIX w. (zbieg ul. Rybackiej i Gdańskiej), wzdłuż ul. Gdańskiej od wyżej omówionego centrum do ul. Portowej domy rybackie oraz rybacko-letniskowe z okresu 1880-1920, w rejonie ulic Tkaczy, Bałtyckiej, Teleexpresu, Korczaka – zabudowa wczasowa z okresu 1900-1915. Zabudowa założona jest na skomplikowany układ drożny. Są to dwa ciągi komunikacyjne biegnące wzdłuż Mierzei, na który nałożyła się sieć ulic: ul. Przyjaźni, leśna droga przebiegająca w głębi Mierzei równolegle do jej brzegów, jest dawnym traktem pocztowym z okresu średniowiecznego, prowadzącym z Gdańska do Królewca i dalej w kierunku Kłajpedy, Rygi i Tallina. Ciąg ulicy Gdańskiej od zachodniej rogatki miasta do ul. Portowej i dalej ul. Portową i Górników dochodzi do traktu pocztowego – to droga łącząca poszczególne wsie rybackie nad Zalewem, funkcjonująca zapewne już od XVIII w.

Krynica Morska ul. Młodzieży 1, gm. loco.
Dom mieszkalny został wzniesiony ok. 1900 r. w części reprezentacyjnej kurortu Kahlberg, jako Villa Kolkmann. Nie posiada cech stylowych, jest natomiast utrzymany w charakterystycznym, dla zabudowy dawnego uzdrowiska, klimacie architektury kurortowej. Ma charakter dużej willi przeznaczonej do całorocznego używania. Położony jest na skarpie, od południa znajduje się niewielki taras ogrodowy. Budynek murowany z cegły, w górnych kondygnacjach ryglowy, w partii cokołu z cegły licowej. Wzniesiony na rzucie zbliżonym do kwadratu, z ryzalitem wejściowym od wschodu, oraz płytko wyryzalitowaną częścią elewacji południowej, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem, nakryty dachem naczółkowym nad wyższą częścią i czterospadowym - nad niższą, z pokryciem ceramicznym (karpiówka)

na deskowaniu. W połaciach dachowych wysokie, ceglane kominy z daszkami dwuspadowymi.
Dom posiada urozmaiconą bryłę, złożoną z dwóch zasadniczych części - zachodniej - wyższej i wschodniej niższej, z ryzalitem ganku wejściowego. Budynek posadowiony na wysokim cokole z cegły licowej. Elewacja południowa - frontowa, niesymetryczna, czteroosiowa z przylegającym od wschodu, cofniętym w stosunku do lica, gankiem wejściowym z dekoracyjnie zaciosanymi słupami, nakrytym pulpitowym daszkiem. Po lewej stronie trójosiowy ryzalit zwieńczony ryglowym szczytem, pod którym płytki, drewniany wykusz na konsolach z dużym potrójnym oknem i pulpitowym daszkiem. Część elewacji między ryzalitem a gankiem jednoosiowa, z dużym, prostokątnym, trójdzielnym oknem w parterze, w partii piętra podwójne prostokątne okno w ścianie ryglowej. Połać dachu nad oknem podniesiona. Gzyms między kondygnacjowy tej części elewacji tworzą ułożone na kształt okapu dachówki (karpiówka).
Elewacja wschodnia dwuosiowa, lewą stronę zajmuje drewniany ganek wejściowy ze schodami prowadzącymi do głównego wejścia. Prawa część elewacji ślepa, ze ścianką ryglową nad gzymsem z karpiówki. W połaci dachu nad gankiem wystawka z daszkiem pulpitowym, nad nią trójkątny szczyt elewacji, tyglowy z dwoma wąskimi oknami.
Elewacja północna niesymetryczna, z prawej strony trójosiowy ryzalit, z trzema wąskimi oknami piętra w ścianie ryglowej, nad którymi znajdują się cztery okienka doświetlające strych. Elewacja zachodnia dwuosiowa, niesymetryczna, dwukondygnacjowa, w przyziemiu cztery okna doświetlające suterenę (jedno prostokątne, dwa zamknięte półkoliście, jedno ostrołukowe), w partii parteru dwa duże, trójdzielne okna z parapetami na wysokości górnej krawędzi ceglanego cokołu, w ryglowej II kondygnacji podwójne, prostokątne okno, odsunięte od osi, umieszczone pod wysuniętym okapem. W połaci dachowej dwie wystawki z daszkami pulpitowymi. Wszystkie okapy budynku wysunięte, z dekoracyjnie zaciosanymi końcówkami belek.

Krynica Morska ul. Młodzieży 2, gm. loco.

Budynek mieszkalny – willa – wybudowany został na pocz. XX w., bez cech stylowych. Budynek wolnostojący, usytuowany kalenicowo do ulicy. Murowany z cegły, otynkowany, wzniesiony na planie prostokąta z prostokątnym ryzalitem w elewacji wschodniej. Wnętrze dwutraktowe z klatką schodową na poddasze w narożniku płd.-zach. Elewacja wschodnia czteroosiowa, z dwukondygnacyjnym ryzalitem na dwóch osiach środkowych, ryzalit w drugiej kondygnacji w konstrukcji ryglowej, oddzielony od parteru gzymsem kordonowym. Elewacje szczytowe dwuosiowe, okna prostokątne analogiczne jak w elewacji wschodniej. Budynek jednokondygnacjowy, podpiwniczony, z mieszkalnym poddaszem, poddasze w konstrukcji ryglowej, bryła nakryta dachem mansardowym z naczółkami od strony szczytów, ryzalit dachem trójpołaciowym prostopadłym do kalenicy, w połaci dachowej po obu stronach ryzalitu facjaty nakryte daszkami pulpitowymi, całość kryta dachówką karpiówką ułożoną w koronkę.

Krynica Morska ul. Teleexpressu 12, gm. loco.
Willa wybudowana w pocz. XX w., wolnostojąca, usytuowana kalenicowo do ulicy, w części dolnej murowana z cegły, na kamiennym cokole, częściowo tynkowana, druga kondygnacja w konstrukcji ryglowej. Budynek wzniesiony na rzucie prostokąta z wielobocznym, jednokondygnacyjnym ryzalitem na osi środkowej w elewacji frontowej. Nad ryzalitem, wysuniętym ponad połać dachową, szachulcowa facjata ze szczytem zdobionym drewnianymi, ażurowymi wachlarzami wspartymi na krokształtnach, po jej obu stronach lukarny kryte daszkami dwuspadowymi o załamanych połaciach. Budynek dwu i pół traktowy, dwukondygnacyjny, podpiwniczony, przykryty dachem dwupołaciowym, krytym dachówką karpiówka ułożoną w koronkę.

Krynica Morska ul. Teleexpressu 17, gm. loco.
Willa wybudowana została na początku XX w. w stylu tzw. kurortowym. Budynek wolnostojący, usytuowany kalenicowo do ulicy. Murowany z cegły, otynkowany, wzniesiony na planie prostokąta z dwoma prostokątnymi ryzalitami w elewacji wschodniej i ryzalitem w narożniku płn.-zach. Budynek trójkondygnacyjny, podpiwniczony, wnętrze dwu i pół traktowe. Elewacja frontowa wschodnia czteroosiowa, rozczłonkowana dwoma asymetrycznie ustawionymi ryzalitami. Ryzalit północny jednoosiowy, czterokondygnacyjny, boniowany w przyziemiu, wyżej bonie jedynie na narożach, ryzalit podzielony horyzontalnie fryzem ograniczonym gzymsami, z tynkowaną, prostokątną płyciną na osi, w przyziemiu odcinkowo zamknięte okno, powyżej w wysokiej, tynkowanej, odcinkowo zamkniętej płycinie umieszczone dwa pojedyncze okna analogicznie jak niżej. Ryzalit południowy trójkondygnacyjny, trójosiowy, w przyziemiu poprzedzony schodami ganek z tralkową balustradą, z wejściem i dwoma wąskimi oknami po bokach, wyżej loggia z gzymsem wspartym na filarach z dekoracją stiukową. Pomiędzy ryzalitami zamknięty półkoliście otwór wejściowy z głową kobiecą w zworniku, na drugiej kondygnacji prostokątne okno w tynkowej opasce, nad nim okno owalne. Elewacja północna dwuczęściowa, część zachodnia wysunięta, z przeszkloną loggią w pierwszej i trzeciej kondygnacji, loggia w drugiej kondygnacji otwarta, część wschodnia analogiczna jak ryzalit północny elewacji wschodniej, bez otworów okiennych i wysokiej, tynkowanej płyciny. Elewacja zachodnia czteroosiowa, w trzeciej kondygnacji pięcioosiowa, z jednoosiowym ryzalitem w części północnej. Elewacja południowa trójosiowa, w trzeciej kondygnacji dwuosiowa, z wejściem w osi środkowej.

Lubieszewo, gm. Nowy Dwór Gdański.
Kościół parafialny p.w. Św. Elżbiety Węgierskiej – korpus kościoła wraz z zakrystią i przedsionkiem południowym wzniesiony w 2 poł. XIV w. Wieża z 1573 r. drewniana, konstrukcji słupowej, obmurowana cegłą do wysokości dachu korpusu, W 1892 r. powiększono okna kościoła. Kościół gotycki, orientowany, na planie prostokąta, salowy, ceglany, oskarpowany. Od zachodu wieża na rzucie kwadratu, od północy zakrystia, od południa kruchta. Dach dwuspadowy kryty holenderką, hełm – gontem. Szczyty: wschodni kościoła, zakrystii i kruchty – sterczynowe, z blendami. Wnętrze kryte stropem kolebkowym z desek, polichromowanym, z XVIII w. W zakrystii sklepienie krzyżowe, otynkowane, dekorowane stiukiem z ok. 1700 r.

Lubieszewo 29, gm. Nowy Dwór Gdański.
Dom podcieniowy, z poł. XIX w., założony na planie prostokąta, drewniany, na ceglanej podmurówce, jednokondygnacyjny, z użytkowym, dwukondygnacyjnym poddaszem, podpiwniczony, z wysokim dwuspadowym dachem, krytym holenderką. Pośrodku wzdłużnej ściany frontowej usytuowany głęboki podcień, wsparty na sześciu drewnianych kolumnach, dźwigających na wysokości drugiej kondygnacji wystawkę o konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą. Szczyty ścian bocznych drewniane, odeskowane, listwowane. Wszystkie elewacje zwieńczone profilowanym gzymsem, ostatki belek stropowych wychodzące przed lico ścian wzdłużnych służą jako konsole, naroża budynku opilastrowane. Otwory okienne dwuskrzydłowe, 8-polowe, w profilowanych opaskach, z okiennicami. Drzwi główne płycinowe.

Marynowy, gm. Nowy Dwór Gdański.
Kościół p.w. Św. Anny – prezbiterium wraz z zakrystią wschodnią wzniesione ok. 1330 r., kościół rozbudowany w XIV w., nawa ukończona ok. 1515 r., z tego czasu pochodzi zapewne zakrystia zach. i wieża, przebudowana potem w 1872/3 r. W 1895 r. remont szczytu wschodniego i pokrycia dachu nawy dachówką mnich-mniszka. Kościół gotycki, ceglany, oskarpowany, z wieżą częściowo drewnianą, orientowany, na planie prostokąta, jednonawowy, z prezbiterium wydzielonym we wnętrzu łukiem tęczowym. Od zachodu wieża na

planie kwadratu, od północy przy prezbiterium dwie zakrystie, od południa przy nawie przedsionek. Szczyt wschodni sterczynowy, z blendami, dach dwuspadowy kryty mnich-mniszką. Dach wieży namiotowy, kryty blachą. we wnętrzu strop drewniany, polichromowany.

Marynowy ul. Nowodworska 70/70 A, gm. Nowy Dwór Gdański.
Dom podcieniowy z 1804 r., założony na planie prostokąta, drewniany, na ceglanej podmurówce, jednokondygnacyjny, z użytkowym, dwukondygnacyjnym poddaszem, podpiwniczony, z wysokim dwuspadowym dachem, krytym holenderką. wzdłużnej ściany frontowej usytuowany głęboki podcień, wsparty na sześciu drewnianych kolumnach, dźwigających na wysokości drugiej kondygnacji wystawkę w konstrukcji ryglowej, wypełnionej cegłą układaną w jodełkę. W tylnej elewacji podcień gospodarczy. Zachowany zabytkowy układ wnętrza. Główne i wewnętrzne drzwi klasycystyczne. Na belce podcienia napis „ Jacob Dircksen Bauherr Anno 1804 Herman Hekker Baumeister".

Marynowy ul. Podcieniowa 19, gm. Nowy Dwór Gdański.
Dom podcieniowy, z 1803 r., drewniany, konstrukcji zrębowej, na planie prostokąta, z frontowym podcieniem, podcień i szczyty konstrukcji ryglowej, wypełnionej cegłą holenderką. Dachy nad bryłą główna i podcieniem dwuspadowe, kryte holenderką. Zachowany zabytkowy układ wnętrza. Nadproże portalu głównego rzeźbione. Zespół drzwi o motywach klasycystycznych, szafy ścienne - klasycystyczne. Na belce podcienia napis „Johan Jacob Ziemer Bau Herr Anno 1803 Peter Loewen Bau Meister". Na nadprożu portalu głównego: „Johan Jacob Ziemer Ba Elizabeth Ziemer B F 1803".

Marzęcino, gm. Nowy Dwór Gdański.
Kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. Kościół wzniesiony w 2 ćwierci XIX w. w stylu neogotyckim. Zbudowany w konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą, orientowany, jednonawowy, założony na rzucie regularnego prostokąta, z nieco niższym, wyodrębnionym prezbiterium, zamkniętym pięciobocznie, zakrystią od północy i drewnianą wieżą od zachodu. Dachy nad nawą i zakrystią –

dwuspadowe, nad prezbiterium – pięcioboczny, pokryte dachówką holenderką. Na elewacjach pn. i pd. dwa rzędy identycznych, wąskich otworów okiennych, zamkniętych tzw. łukiem Tudora, rozmieszczonych rytmicznie parami w płaszczyznach między szerokimi, pionowymi ryglami, wystającymi przed lico muru. Analogiczne pojedyncze okna, w drewnianych, profilowanych obramieniach, umieszczone w trzech czołowych ścianach prezbiterium i ścianie zach. Układ rygli w murach prostokątny i krzyżowy: okap dachu wzdłuż ścian bocznych opiera się na dekoracyjnych drewnianych konsolkach; krawędzie okapu nad szczytem wsch. i przerwanym bryłą wieży szczytem zach. – zdobi drewniany fryz o motywie trójliścia. Od zach. wtopiona w dach korpusu głównego wznosi się smukła, czworoboczna trzykondygnacyjna wieża zegarowa, zwieńczona ośmiobocznym namiotowym hełmem, krytym blachą. Ściany dwóch dolnych kondygnacji wieży do wysokości kalenicy dachu kościoła oszalowane w układzie poziomym, górna część wieży i cztery trójkątne szczyty u podstawy hełmu, mieszczące tarcze zegarowe, odeskowane pionowo, z listwami na stykach desek. Między drugą i trzecią kondygnacją biegnie gzyms uskokowy, ozdobiony fryzem z drewnianych konsolek. W przyziemiu wieży, od zachodu, główne wejście kościoła, w którym osadzone są dwuskrzydłowe, płycinowe drzwi, nad otworem wejściowym dwuspadowy daszek, wsparty na drewnianych profilowanych krokszynach, z krzyżem w zwieńczeniu. Analogiczne drzwi z ozdobnym daszkiem we wschodniej ścianie zakrystii. Wnętrze kościoła pokryte drewnianym, belkowym stropem o sfazowanych krawędziach belek.

Mikoszewo ul. Gdańska 68, gm. Stegna. Dom podcieniowy z ok. poł. XIX w. z drewnianym gankiem podcieniowym od frontu. Usytuowany jest po północnej stronie głównej ulicy wsi, zwrócony elewacją frontową na południe, założony na rzucie prostokąta z dostawionym od południa podcieniem czterosłupowym. Pokryty dachem dwuspadowym, na podcieniu dach prostopadły do kalenicy, pokrycie ceramiczne dachówką holenderką. Wnętrza dwutraktowe, przebudowane. Elewacje budynku bogato dekorowane elementami snycerskimi: gzymsami podokapowymi, dekoracyjnie wycinanymi zakończeniami desek szczytów, zakończeniami belek stropowych pod okapem, listwami biegnącymi na krawędzi szczytów, dekoracyjnie opracowanymi kolumnami podcienia z głowicami kostkowymi. Okna ujęte dekoracyjnymi obramieniami wycinanymi z desek; w podcieniu okna sześciokwaterowe, w szczytach okna półkoliste z promienistymi szczeblinami. Zachowana też częściowo stolarka drzwiowa z końca XIX w.

Niedźwiedzica, gm. Stegna.
Kościół filialny p.w. Św. Jakuba – prezbiterium kościoła wzniesione przed połową XIV w. Część południowa budowana prawdopodobnie w latach 1350-1360. W 1660 r. spłonęła część wieży. W 1823 r. odnowiono szczyt ryglowy przy wieży, wybito 5 nowych okien. Około 1856 r. rozebrano zniszczoną wieżę, a w 1858 r. ustawiono wolnostojącą dzwonnicę i dodano przedsionek południowy na miejscu dawnej wieży. Kościół gotycki, zwrócony prezbiterium na północ,

ceglany, oskarpowany, w części północnej i na narożach. Założony na planie prostokąta, salowy, z zakrystią przy prezbiterium od zachodu i przedsionkiem od południa. Szczyt północny sterczynowy, trójkondygnacyjny, z blendami. Dach dwuspadowy, kryty holenderką, Wnętrze kryte stropem płaskim, więźba storczykowa.

Nowa Cerkiew 12/13, gm. Ostaszewo.
Dom podcieniowy zbudowany w 1820 r. według projektu Petera Lange; remontowany i częściowo przebudowywany w końcu XIX w. oraz po 1945 r. w związku z adaptacją na dwa mieszkania. Założony na planie prostokąta, drewniany, odeskowany, na ceglanej podmurówce, parterowy, podpiwniczony, z wysokim dwuspadowym dachem krytym holenderką. Pośrodku dłuższej ściany frontowej, po stronie zach., usytuowany sześciosłupowy podcień, dźwigający na wysokości II kondygnacji wystawkę, pierwotnie cały w konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą, obecnie ze ścianą szczytową odeskowaną. Do wnętrza prowadzą klasycystyczne drzwi, drewniane, w szerokim gładkim obramieniu, dwuskrzydłowe, połówkowe, zdobione żłobkowanymi płycinami, gzymsami, stylizowanymi muszlami, rozetami, motywami wolich oczu i ornamentem cekinowym, ze starymi, wtórnie użytymi barokowymi okuciami. W nadprożu wyryty napis „Peter Conrad B.H. 1820 Peter Lang B.M.”. Pod gzymsem okapowym wzdłuż wszystkich elewacji biegnie fryz o motywach półkoli. Miecze podcienia ozdobnie profilowane, prostokątne, dwuskrzydłowe, 8-polowe okna ujęte opaskami, ze starymi, drewnianymi okiennicami, We wnętrzu, częściowo przebudowanym, zachowana obszerna sień przelotowa (przedzielona ścianką po 1945 r.) i czarna kuchnia z dawnym przewodem kominowym. Od wschodu przylega ceglana przybudówka z przełomu XIX/XX w.

Nowa Cerkiew 17, gm. Ostaszewo.
Zagroda złożona z domu podcieniowego i spichlerza.
Dom podcieniowy wzniesiony w 1831 r., rozbudowany od strony zachodniej w 2 poł. XIX w. Założony na planie prostokąta, drewniany, na kamiennym cokole, podpiwniczony, kryty dachem mansardowym z naczółkami, pokrycie górnej połaci dachówką holenderką, dolnej – karpiówką. Naroża budynku opilastrowane, elewacje zwieńczone profilowanym gzymsem. Szczyty boczne pn. i pd. zbudowane w konstrukcji szkieletowej, wypełnionej cegłą, pola między ryglami otynkowane. W 2 poł. XIX w. pośrodku dłuższej ściany frontowej, od strony zachodniej dobudowano drewnianą werandę z ażurową balustradą, krytą dwuspadowym daszkiem, wspartym na profilowanych konsolach oraz facjatkę w dachu o konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą, zwieńczoną trójkątnym szczytem mieszczącym wąskie okno, zamknięte łukiem odcinkowym, w promienistym okratowaniu. Drzwi główne drewniane, klasycystyczne, płycinowe, zdobione rozetami, muszlami, kostką, osadzone na starych kutych zawiasach, z datą budowy 1831 r. – w nadświetlu. Okna prostokątne, dwudzielne,

czteroskrzydłowe, 10-polowe, w opaskach z okiennicami. Z pierwotnego układu i wyposażenia wnętrza zachowały się sień przelotowa, czarna kuchnia, klatka schodowa oraz klasycystyczne drzwi płycinowe. Od strony wschodniej w końcu XIX w. dobudowano drewniany podcień gospodarczy.

Nowa Cerkiew 17, gm. Ostaszewo.
Spichlerz – zbudowany w 1 poł. XIX w. w zespole zagrody nr 17, na wschód od domu mieszkalnego, przebudowany w części wschodniej na przełomie XIX i XX w. Założony na planie prostokąta, drewniany, oszalowany – o poziomym układzie desek, dwukondygnacyjny, z dachem dwuspadowym krytym dachówką holenderką, elewacje zwieńczone profilowanym gzymsem. Trójkątny szczyt zachodni w konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą, mieści trzy prostokątne okna. W przyziemiu zachodniej ściany szczytowej dwa drewniane, prostokątne, dwuskrzydłowe wrota, oszalowane w układzie poziomym, zawieszone na kutych barokowych zawiasach. W ścianach bocznych, wzdłużnych dwa rzędy otworów okiennych: prostokątne, z podnoszonymi okiennicami z cienkich poziomych klepek w drugiej kondygnacji oraz małe wąskie, poziome – w przyziemiu, niektóre okna na starych kutych zawiasach o barokowych formach. Ściana wschodnia przebudowana na początku XX w., ceglana, zwieńczona trójkątnym szczytem. We wnętrzu drewniany belkowy strop z początku XIX w.

Nowa Kościelnica 50/51, gm. Ostaszewo.
Dom podcieniowy z 1840 r., drewniany, na kamiennym cokole, założony na planie prostokąta, z frontowym podcieniem ryglowym, wypełnionym cegłą holenderką, wspartym na dziesięciu kolumnach, pomiędzy którymi rozpostarta została snycersko rzeźbiona, drewniana kotara, narożniki domu obite deskami w formie pilastrów, szczyty elewacji bocznych opierzane deskami, listwowane. Okna ujęte drewnianymi opaskami i drewnianymi okiennicami. Dach wysoki, dwuspadowy kryty dachówką holenderką. Zachowany zabytkowy układ wnętrza, drzwi główne ze starymi okuciami, zdobione rozetami. Na nadprożu wejścia głównego napis „Wilhelm Klaasen Bauherr 1840”.

Nowa Kościelnica 64/65, gm. Ostaszewo.
Dom podcieniowy z poł. XVIII w., na planie wydłużonego prostokąta, z krótkim bocznym skrzydłem i podcieniem frontowym od osi wzdłużnej. Dwukondygnacyjny, dolna kondygnacja drewniana, konstrukcji zrębowej, górna i szczyt frontowy ryglowe, wypełnione cegłą, tynkowane. Dach dwuspadowy, kryty holenderką. Układ wnętrza zachowany na obydwu kondygnacjach, reprezentuje typ przejściowy domu żuławskiego. Sień frontowa na wysokości drugiej kondygnacji obiega balkon z balustradą. Portal główny zamknięty półkolem. Drzwi o ozdobnych płycinach.

Nowy Dwór Gdański ul. Drzymały 3, gm. loco.
Kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego powstał w poł. XIX w. Usytuowany na osi północ-południe z niewielkim odchyleniem w kierunku wschodnim, wybudowany w stylu neogotyckim, murowany z cegły, wzniesiony na planie prostokąta z wyodrębnionym, pięciobocznym prezbiterium od południa i dwoma kwadratowymi zakrystiami po obu stronach korpusu nawowego w części południowej. Prezbiterium oszkarpowane wysokimi, płaskimi, jednoskokowymi przyporami z ostrołukowymi blendami w części górnej. Okna ostrołukowe, w profilowanych otworach zamkniętych łukiem ostrym, w prezbiterium nad oknami, w zwieńczeniu fryz utworzony z triad niewielkich ostrołukowych okienek w każdej ze ścian. Portal w elewacji frontowej, rozglifiony, ostrołukowy, wyżej na osi tondo i dwa małe, ostrołukowe okienka po bokach, w szczycie siedem blend, ze zdwojoną na osi. Ściany szczytowe zwieńczone uskokowymi sterczynami, frontowa zwieńczona na osi kwadratową wieżyczką z ostrołukowymi oknami w trzech ścianach, nakrytą daszkiem stożkowym krytym blachą, ściany boczne i prezbiterium wieńczy fryz uskokowy. Bryła kościoła jednoprzestrzenna z wydzielonym, niższym prezbiterium i zakrystiami, nawa przykryta płaskim stropem belkowym, prezbiterium sklepieniem żebrowym. Korpus nawowy i zakrystie nakryte dachami dwuspadowymi, prezbiterium dachem pięciopołaciowym, całość kryta dachówką holenderką.

Nowy Dwór Gdański ul. Kopernika 15/17, gm. loco.
Budynek magazynowy powstał w 1902 r., eklektyczny o cechach neogotyku. Murowany z cegły licowej, usytuowany szczytem do ulicy, wolnostojący, na rzucie wydłużonego prostokąta , bryła złożona z trzech części: południowej - dwukondygnacyjnej, ze ścianką kolankową i spłaszczonym, dwuspadowym dachem krytym papą, środkowej - poprzecznej, trójkondygnacyjnej, z analogicznym dachem, oraz północnej - parterowej, z płaskim dachem.
Elewacja południowa, szczytowa, z dwuskrzydłowymi drzwiami na osi, obok których okna zamknięte łukiem odcinkowym podkreślonym ceglanym gzymsem; zamknięta trójkątnym szczytem ze schodkową sterczyną, w szczycie data 1902, gzyms koronujący ceglany, schodkowy.
Elewacja wschodnia (boczna) z analogicznymi podziałami, trójczęściowa; część południowa dwu i pół kondygnacyjna, w górnej partii wydzielone za pomocą lizen płyciny zamknięte podokapowym gzymsem schodkowym, otwory okienne jak w elewacji południowej, część środkowa trójkondygnacyjna zwieńczona szczytem trójkątnym podkreślonym schodkowym gzymsem, zwieńczonym sterczynami; cześć północna parterowa podzielona na trzy segmenty za pomocą lizen, gzyms koronujący ceglany, schodkowy.
Elewacja zachodnia (frontowa) analogiczna do wschodniej, szczyt części środkowej zwieńczony półkolistym profilowanym gzymsem z klińcem, pod którym okulus, poniżej płycina wydzielona lizenami zwieńczona łukiem kotarowym, narożniki opilastrowane ze sterczynami wyprowadzonymi ponad połać dachu. Silnie zaakcentowane podziały wertykalna za pomocą lizen. Elewacja północna przysłonięta współczesną dobudówka.
Budynek magazynowy przy ul, Kopernika 15 - i 7 w Nowym Dworze Gdańskim zlokalizowany został w północno - zachodniej części miasta w pobliżu Tugi, gdzie w końcu XIX w. i na początku XX w. wznoszono zabudowę przemysłową związaną z dynamicznym rozwojem gospodarczym miasta.

Nowy Dwór Gdański ul. 3 Maja, gm. loco.
Zespół fabryki i browaru Stobbego.
Fabryka wódek gatunkowych i likierów Stobbego została założona w 1776 r., w 1784 r. powstał browar. Intensywna rozbudowa zespołu fabrycznego miała miejsce ok. 1880 r. Zespół budynków fabrycznych usytuowany jest w centrum miasta nad Tugą, na jej południowym brzegu. Z XIX-wiecznej zabudowy do czasów obecnych przetrwały dwa budynki: magazynowo-produkcyjny i produkcyjno-administracyjny.
Budynek magazynowo-produkcyjny powstał w 1878 r. (data budowy uwidoczniona w szczycie), zajmuje północny fragment dziedzińca fabrycznego, bezpośrednio przylegający do Tugi, neogotycki, murowany z cegły licowej, wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta z aneksem klatki schodowej od zachodu, dwu i półkondygnacyjny, nakryty dwuspadowym dachem z pokryciem ceramicznym (holenderka). Narożniki budynku zaakcentowane pilastrami zwieńczonymi sterczynami,

szczyty podkreślone fryzem arkadkowym, analogiczny fryz artykułuje elewację wschodnią i wieńczy szczyt zachodni aneksu klatki schodowej. Na wysokości drugiej kondygnacji fryz kordonowy ceramiczny złożony z kolistych kształtek różnej wielkości. Do budynku prowadzi dwoje drzwi metalowych; dwuskrzydłowe magazynowe w elewacji wschodniej flankowane pilastrami, zwieńczone lukiem odcinkowym podkreślonym fryzem z kółek ceramicznych oraz jednoskrzydłowe w elewacji południowej aneksu klatki schodowej. W elewacji szczytowej wschodniej występują ponadto drzwi załadunkowe w ostatniej kondygnacji, nad fryzem, zwieńczone lukiem odcinkowym podkreślonym układem cegieł. Analogiczne drzwi znajdują się w elewacji południowej (wzdłużnej) budynku, w drugiej osi od wschodu, na wysokości drugiej kondygnacji z zachowanymi pozostałościami dźwigu towarowego. Okna w budynku, zróżnicowanej wielkości, wąskie, zamknięte łukiem odcinkowym, stolarka metalowa. Pod oknami pierwszej kondygnacji szczytu wschodniego dwa okrągłe otwory wentylacyjne zamknięte żeliwnymi drzwiczkami z dekoracją roślinną. Wnętrze jednoprzestrzenne - w partii przyziemia sklepienie kolebkowe wsparte na masywnych filarach, w pierwszej kondygnacji belkowy strop na słupach, więźba dachowa powiązana z konstrukcją nośną drugiej kondygnacji, płatwiowo-kleszczowa.
Budynek produkcyjno-administracyjny powstał w 1883 r., nosi cechy neogotyku, (data powstania w sterczynie wieńczącej szczyt wschodni), obecnie przylega doń od strony południowej współczesny garaż i budynek administracyjny Straży Pożarnej. Wzniesiony na planie litery "L", zajmuje zachodni fragment dziedzińca fabrycznego. Murowany z cegły licowej, nakryty dachem dwuspadowym z pokryciem ceramicznym (holenderka), dwukondygnacyjny, bryła wielostopniowa, przekształcona na skutek podniesienia kondygnacji poddasza w partii centralnej, w osi południowej ryzalit ze ściętym narożnikiem pn., w którym drzwi wejściowe, nakryty poprzecznym dachem krytym holenderką, zamknięty trójkątnym szczytem z fryzem arkadkowym i sterczynami. Kondygnacje budynku artykułowane kordonowym fryzem ze skośnie kładzionej cegły. Na osi ryzalitu wrota wjazdowe, stolarka okienna w większości wymieniona, otwory okienne prostokątne, tylko w partii parteru w części środkowej zamknięte łukiem odcinkowym pokreślonym układem cegieł. Układ wnętrz w zasadzie dwutraktowy, uległ znacznym zmianom na skutek powojennych przebudów i adaptacji.

Nowy Dwór Gdański ul. Sikorskiego 5, gm. loco.
Dom wzniesiony w końcu XVIII w., remontowany i przebudowany w 2 poł. XIX i XX w., Założony na planie prostokąta, północną ścianą szczytowa zwrócony do ulicy, drewniany, odeskowany, parterowy, na podmurówce z kamieni polnych częściowo podpiwniczony, pokryty wysokim dwuspadowym dachem z dwoma lukarnami od wschodu i zachodu, krytym holenderką. Od pn. i pd. trójkątne, odeskowane szczyty, z listwami na styku desek, pod okapem, szczytu pn. fragment gzymsu ząbkowego. Elewacje boczne wieńczy drewniany, profilowany gzyms okapowy wsparty na konsolach utworzonych z ostatków belek stropowych; na narożach budynku – drewniane bonie. W czasie remontu 1972 r. zlikwidowano wszystkie stare okiennice, elewacje pomalowano na olejno. We wnętrzu budynku, przekrytym drewnianym, belkowym stropem, zachowana drewniana klatka schodowa ze słupkami wolutowymi, drzwi płycinowe z nadświetlem na kutych zawiasach.

Nowy Dwór Gdański ul. Sikorskiego 21, gm. loco.
Budynek powstał w 1935 r. jako część planowanego dużego kompleksu budynków domu niemieckiej wspólnoty narodowej, przeznaczony był na reprezentacyjną salę widowiskową i luksusową restaurację. Po 1945 r. budynek po dobudowie ze zniszczeń wojennych został wraz z sąsiadującym budynkiem hotelowym przeznaczony na pierwszy w Polsce Dom Kultury. Po utworzeniu Powiatu Nowodworskiego w 1954 r. placówka zmieniła nazwę na Powiatowy Dom Kultury, po 1975 r. zaś na Miejsko - Gminny Ośrodek Kultury. Od 1991 r. mieści się tu Żuławski Ośrodek Kultury. Budynek wzniesiony w stylu modernizmu z odniesieniami do klasycyzmu.
Budynek przy ul. Sikorskiego 21 jest środkowym skrzydłem planowanego kompleksu ulokowanego w północnym zakolu rzeki Tugi, na jej wschodnim brzegu, połączony za pomocą parterowego łącznika z drugim budynkiem z zespołu – obecnie siedzibą Starostwa Powiatowego. Murowany z cegły ceramicznej, podpiwniczony, wzniesiony na rzucie prostokąta z wejściem głównym w ścianie szczytowej od północy i rozbudowanym tarasem ze schodami wejściowymi. Budynek dwukondygnacyjny, nakryty wysokim, czterospadowym dachem z pokryciem ceramicznym (holenderką). W bocznych połaciach dachu pojedyncze wystawki, na kalenicy wywietrzniki. Elewacje budynku ze skromnym detalem w postaci opasek okiennych i gzymsu koronującego z fryzem podokapowym. Elewacja północna - fasada, szczytowa, drzwi wejściowe potrójne, zwieńczone łukami pełnymi, w partii piętra w tych samych osiach występuję wysokie drzwi balkonowe flankowane oknami, przed którymi szeroki balkon z metaloplastyczną balustradą. Do szczytowej elewacji południowej dostawiony wysoki podest z lustrzanymi schodami. W elewacjach wzdłużnych rytmicznie rozmieszczone otwory okienne - w parterze kwadratowe, na piętrze prostokątne, oraz dwoje bocznych drzwi.

Nowy Dwór Gdański ul. Sikorskiego 23, gm. loco.
Budynek Administracyjny ob. siedziba Starostwa Powiatowego w Nowym Dworze Gdańskim powstał w 1936 r. jako część planowanego dużego kompleksu budynków domu niemieckiej wspólnoty narodowej, przeznaczony był na funkcje hotelowe. Po 1945 r., po odbudowie ze zniszczeń wojennych został przeznaczony na pierwszy w Polsce Dom Kultury. Po utworzeniu Powiatu Nowodworskiego w 1954 r. w budynku umieszczono biura Prezydium Powiatowej Rady Narodowej; dom kultury zachował kilka pomieszczeń parteru. Po likwidacji powiatu w 1975 r. w budynku umieszczono Urząd Miasta i Gminy Nowy Dwór, a od 1990 r. – filię Rejonowego Urzędu Pracy w Elblągu. Po reformie z 1998 r. stał się ponownie siedzibą Powiatu Nowodworskiego. Budynek wzniesiony jest w stylu modernizmu z odniesieniami do klasycyzmu. Budynek ten jest skrzydłem zachodnim planowanego kompleksu ulokowanego w północnym zakolu rzeki

Tugi, na jej wschodnim brzegu, połączony za pomocą parterowego łącznika z drugim budynkiem z zespołu – obecnie siedzibą Żuławskiego Ośrodka Kultury. Murowany z cegły ceramicznej, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, złożony z dwóch skrzydeł ustawionych pod kątem prostym, nakryty dachami wielopołaciowymi krytymi dachówką karpiówką. W połaciach dachowych wtórne ciągi lukarn, nakryte wspólnymi daszkami pulpitowymi. Budynek wzniesiony na rzucie litery L, z trapezowym tarasem od strony północnej i półkolistym od południa, od wschodu parterowy łącznik z sąsiednim budynkiem, zawierający bramę przejazdową. Elewacje budynku ceglane, pozbawione detalu z wyjątkiem fryzu podokapowego ze skośnie układanej cegły i portalu wejściowego w szczycie północnym. Główne drzwi wejściowe w głębokiej niszy, zamkniętej łukiem pełnym o ościeżach ze sztucznego kamienia, dekorowanych motywami roślinnymi i żłobkowaniem. Układ wnętrza w obu skrzydłach budynku dwutraktowy. Parterowy łącznik z bramą przejazdową murowany z cegły, nakryty dwuspadowym dachem, krytym holenderką. Przejazd bramny sklepiony łukiem koszowym, podkreślony układem cegieł, w zworniku z obu stron bramy klińce ze sztucznego kamienia, płaskorzeźbione, z wizerunkami łodzi żaglowej i ryby.

Nowy Dwór Gdański, gm. loco.
Most drogowy zwodzony na Tudze w ciągu ul. Sikorskiego.
Most został zbudowany w 1936 r. jako drogowy nad rzeką Tugą. Posiada trzy przęsła o różnej rozpiętości. Przęsło środkowe (ruchome) wykonane jest w konstrukcji stalowej. Podstawowym materiałem części stałej mostu jest żelbetowa konstrukcja płytowo - żebrowa. Całkowita szerokość konstrukcji przęsła ruchomego wynosi 9 m, całkowita długość mostu - 18 m. Przęsło ruchome konstrukcji nitowanej podnoszone było systemem żurawiowym (obecnie unieruchomione). Do żelbetowego filara przymocowana jest rama stalowa, na niej opiera się przegubowo rama pozioma z przeciwwagą zakończona balastem umieszczonym w stalowej skrzyni. Przęsło jest połączone z ramą przeciwwagi za pomocą dwóch wieszaków zaopatrzonych w przeguby. Napęd mechanizmu unoszącego przęsło ruchome odbywał się za pomocą silnika elektrycznego, obecnie zdemontowanego. Most jest wyposażony w napęd ręczny - mechanizm przekładniowo-dźwigniowy pozwalający na awaryjne podnoszenie i opuszczanie przęsła. Konstrukcja nośna przęsła ruchomego składa się z belek stalowych stężonych poprzecznie. Na belkach głównych ułożony jest pomost drewniany obecnie pokryty asfaltem. Pozostałe dwa krótkie przęsła stanowią konstrukcję żelbetowo - płytową, filary składają się z oczepów żelbetowych opartych na słupach żelbetowych. Most ten, pomimo, iż obecnie nie pełni funkcji mostu zwodzonego zachował wszystkie cechy konstrukcyjne i widokowe. Jest też jedyną na terenie powiatu tego typu konstrukcją

zlokalizowaną w granicach miasta, a będącą nowoczesnym następstwem XVIII - wiecznego mostu zwodzonego na Tudze.

Orłowo, gm. Nowy Dwór Gdański.
Kościół p.w. Św. Barbary.
Nawa i zakrystia wzniesione w połowie XIV w., przedsionek zachodni z dzwonnicą z pocz. XVIII w. Kościół gotycki orientowany, ceglany, nieregularnie oskarpowany, przedsionek zachodni, szczyt i sygnaturka drewniane. Na rzucie prostokąta, salowy, od północy przy prezbiterium, pod wspólnym dachem zakrystia, od zachodu przedsionek na rzucie kwadratu. Dach dwuspadowy, kryty dachówką mnich-mniszka, hełm sygnaturki – gontem. Wnętrze kryte stropem płaskim, w zakrystii sklepienie kolebkowe.

Orłowo Pierwsze 1, gm. Nowy Dwór Gdański.
Dom podcieniowy z 1802 r., drewniany, konstrukcji zrębowej, na planie prostokąta, z frontowym podcieniem ryglowym, wypełnionym cegłą holenderką, otynkowaną i podcieniem gospodarczym od podwórza. Dachy dwuspadowe, kryte holenderką. Zachowany zabytkowy układ wnętrza, Bogaty wystrój plastyczny: kolumny podcienia z kapitelami jońskimi, na cokołach, portal główny o rzeźbionym nadprożu, flankowany półkolumnami, w nim drzwi zdobione żłobkowaniem i rozetami. We wnętrzu ozdobne drzwi i cztery szafy ścienne klasycystyczne. Na belce podcienia napis „Cornelius Jansson Bauherr Anno 1802 Peter Loewen Bau Meister”. W nadprożu portalu głównego „Cornelius Jansson Bauherr Anno 1802 PL BH”.

Orłowo ul. Mennonicka 11, gm. Nowy Dwór Gdański.
Dom podcieniowy wzniesiony około połowy XIX w., przebudowany w końcu XIX w., konstrukcji ryglowej, od wschodu połączony z murowanym budynkiem inwentarskim, na kamiennej podmurówce, częściowo podpiwniczony, ściany zewnętrzne ryglowe, wewnętrzne drewniane. Zachowany komin komorowy. Poddasze częściowo mieszkalne, z oknami w szczycie deskowym oraz w podcieniu. Budynek kryty dachówką holenderką. Podcień sześciosłupowy, ryglowy, z mieczami wyciętymi na łuku odcinkowym. Szczyt deskowany, za odeskowaniem zwarta konstrukcja ryglowa. Zachowane oryginalne, dwuskrzydłowe drzwi wejściowe pod podcieniem z okresu budowy obiektu.

Ostaszewo, gm. loco.
Ruina kościoła p.w. Św. Jana Chrzciciela. Kościół wzmiankowany po raz pierwszy w 1333 r., wzniesiony ok. 1400 r., remontowany i częściowo przebudowywany w 2 poł. XVIII w. oraz l. 60-70-tych XIX w., spalony w 1945 r., obecnie w ruinie. Gotycki, orientowany, założony na planie regularnego mocno wydłużonego prostokąta, murowany, z cegły, salowy, z niewydzielonym prezbiterium i masywną czworoboczną, dwukondygnacyjną wieżą od zachodu. Przed zniszczeniem wieża posiadała drewnianą nadbudowę z 1785 r. zwieńczoną dachem namiotowym z iglicą, krytym gontem, korpus kościoła pokryty był wysokim dwuspadowym dachem, wnętrze płaskim – drewnianym, polichromowanym stropem z 2 poł. XVIII w. Od wschodu wznosił się późnogotycki, schodkowy szczyt sterczynowo-blendowy, podzielony poziomo czterema pasami fryzów maswerkowych, malowanych na płaszczyznach otynkowanych oraz pionowo – smukłymi, profilowanymi lizenami mieszczącymi proste otynkowane blendy o łuku odcinkowym, wypełnione analogicznymi malowidłami maswerkowymi; malowidła te były odnawiane w 1910 r. Korpus kościoła zachowany do wysokości korony murów, opięty trzyskokowymi skarpami, od północy przylega zakrystia i kruchta, sklepione kolebkowo, z resztką pokrycia dachowego (holenderka) i dekoracyjnymi sterczynami, od południa neogotycki przedsionek z 1867 r., z którego do wnętrza kościoła prowadzą proste drzwi drewniane z okuciami o formach gotyckich. Ściany pn. i pd. przeprute wysokimi, ostrołukowymi oknami, od zachodu znajduje się szeroki ostrołukowy, profilowany portal, nad nim – wielkie ostrołukowe okno o bogatym rozglifieniu. Nad ścianą wschodnią zachował się fragment zawalonego szczytu z resztkami malowanego ornamentu maswerkowego. Pośrodku ściany prezbiterium wielki ostrołukowe okno ozdobione laskowaniem i kamienną dekoracją maswerkową, flankowane dwoma wysokimi wnękami zamkniętymi lukiem odcinkowym. W ścianie pn. dwa niewielki otwory wejściowe prowadzące z prezbiterium do zakrystii i wieżyczki, sklepione odcinkowo, osadzone w ostrołukowych profilowanych wnękach, kruchta pn. połączona z nawą szerokim ostrołukowym otworem. Układ cegieł w murach jednolity, gotycki, najstarszą XIV–wieczną

część budowli stanowi prezbiterium i szeroka podbudowa wieży zach., zbudowana z cegieł większych rozmiarów. W l. 1970-1971 w ramach prac zabezpieczających przemurowano koronę murów i położono szlichtę wyrównawczą.

Palczewo, gm. Ostaszewo.
Wiatrak typu holenderskiego, na rzucie wielobocznym, konstrukcji ceglanej w kondygnacji niższej, zaś drewnianej w trzech wyższych kondygnacjach, budynek pochodzi z przełomu XVII/XVIII w.

Przemysław 4., gm. Stegna.
Dom podcieniowy z 1789 r., drewniany, konstrukcji zrębowej, na planie prostokąta, z podcieniem ryglowym, wypełnionym cegłą holenderką. Układ rygli podcienia o przecinających się łukach odcinkowych. Dachy dwuspadowe, kryte holenderką i karpiówką. Zachowany zabytkowy układ wnętrza. W dużej izbie zespół drzwi w późnobarokowym obramieniu, w sieni gospodarczej drzwi z płycinami barokowym i malowanym ornamentem rokokowym. W nadprożu wejścia głównego data „MDCCLXXXIX" i nieczytelny monogram.

Rybina, gm. Stegna.
Most drogowy zwodzony na Szkarpawie w ciągu drogi nr 502.
Most położony we wschodniej części miejscowości Rybina, gdzie Szkarpawa rozdziela się na dwie odnogi: węższa w kierunku pn.-wsch. podąża dalej jako Wisła Królewiecka, znajduje się na niej drugi ruchomy most drogowy. Odcinek drogi asfaltowej łączącej oba mosty biegnie na niewielkim nasypie. Most ruchomy na Szkarpawie powstał w 1933 r., zniszczony w 1945 r. w nieznanym dziś zakresie, wiernie zrekonstruowany w 1947 r. w oparciu o zachowaną dokumentację. Zbudowany jest z pięciu przęseł, całkowita długość mostu wynosi 50,40 m,

szerokość – 7,30 m. Przęsło środkowe jest konstrukcją stalową, zwodzoną, pozostałe są żelbetowe. Konstrukcję przęsła zwodzonego stanowią dwa dźwigary blachownicowe spawane, połączone czterema poprzecznicami nitowanymi. Między poprzecznicami znajdują się cztery podłużnice spawane z blach; stężeniem dla nich są wiatrownice. Na podłużnicach przyspawane belki stalowe pomostu z przytwierdzona blachą jezdni z belkami, na których deskowa nawierzchnia. Pozostałe przęsła stanowią żelbetową konstrukcję żebrowo-płytową pokrytą nawierzchnią asfaltową. Przęsła oparte są na filarach posadowionych na drewnianych palach wbitych w dno i brzegi rzeki. Do filara głównego przymocowana jest pionowa rama stalowa, na której opiera się przegubowo rama pozioma przeciwwagi zakończona stalową skrzynią balastu wypełnioną betonem. Przęsło ruchome i rama przeciwwagi połączone są za pomocą wieszaków przegubowych. Podstawowa zasada działania oparta jest na równoważeniu przez balast ramy poziomej ciężaru własnego przęsła zwodzonego. Napęd z silnika przenoszony jest przez wały i przekładnie na koła zębate znajdujące się w nogach ramy pionowej. Na kołach zębatych oparto listwy w postaci drabinek. Podczas obrotu kół zaczepione o ich zęby listwy przesuwają się, ciągnąc przęsło do góry. Silnik elektryczny umieszczony jest w drewnianym pomieszczeniu maszynowni przy ramie pionowej od strony wschodniej. Most ruchomy na Szkarpawie, powstał obok wielu innych mostów na Żuławach budowanych zgodnie z programem strategicznym rządu Rzeszy w Prusach. W latach 30-tych XX wieku powstały ruchome drogowe mosty m. in. w Szopach, Sztutowie, Nowym Dworze Gdańskim, Jeziorze i Dzierzgonce. Wszystkie reprezentują wysoki poziom myśli technicznej, dostosowane były do wysokich obciążeń oraz bardzo szybkiego podnoszenia. Most w Rybinie pomimo wtórnej - zrekonstruowanej formy, zachował wszystkie cechy konstrukcyjne i widokowe mostu pierwotnego. Ze względu na bliskie sąsiedztwo drugiego ruchomego mostu na Wiśle Królewieckiej pochodzącego z tego samego okresu stanowi też atrakcję turystyczną trasy prowadzącej na Mierzeję Wiślaną.

Rybina, gm. Stegna.
Most drogowy zwodzony na Wiśle Królewieckiej, w ciągu drogi nr 502.
Most położony we wschodniej części miejscowości Rybina, gdzie Szkarpawa rozdziela się na dwie odnogi: szersza - Szkarpawa płynie w kierunku pd.-wsch., węższa - Wisła Królewiecka - w kierunku pn.-wsch., nad nią rozpięty jest most. Most powstał w 1933 roku. Zbudowany jest z pięciu przęseł, całkowita długość mostu wynosi 43,20 m, szerokość – 7,60 m. Przęsło środkowe jest konstrukcją stalową, zwodzoną, pozostałe są żelbetowe. Konstrukcję przęsła zwodzonego stanowią dwa dźwigary blachownicowe złożone ze środnika oraz pasów - dolnego i górnego. Dźwigary połączone są za pomocą nitów z trzema poprzecznicami, pomiędzy którymi sześć podłużnie stężonych wiatrownicami. Na podłużnicach zamocowane są belki i pomost drewniany stanowiący jezdnię mostu. Pozostałe przęsła stanowią konstrukcje żebrowo - płytową, żelbetową, nawierzchnia jezdni pokryta jest asfaltem. Przęsła oparte są na czterech zróżnicowanych filarach posadowionych na drewnianych palach wbitych w dno i brzegi rzeki. W najszerszym filarze umieszczono komorę maszynowni. Do filara głównego przymocowana jest pionowa rama stalowa, na której opiera się przegubowo rama pozioma przeciwwagi zakończona stalową skrzynią balastu wypełnioną betonem. Przęsło ruchome i rama przeciwwagi połączone są za pomocą wieszaków przegubowych. Podstawowa zasada działania oparta jest na równoważeniu przez balast ramy poziomej ciężaru własnego przęsła zwodzonego. Napęd z silnika przenoszony był przez wały i przekładnie na koła zębate znajdujące się w nogach ramy pionowej. Na kołach zębatych oparto listwy w postaci drabinek. Podczas obrotu kół

zaczepione o ich zęby listwy przesuwały się, ciągnąc przęsło do góry. Od roku 1965 most podnoszony był ręcznie (wymontowano silniki z komory maszynowni), a w 1981 r. rozmontowano też napęd ręczny na podstawie ekspertyzy stwierdzającej zużycie przegubów. Od tego czasu most nie jest podnoszony.

Rybina, gm. Stegna.

Most kolejowy obrotowy w ciągu linii kolei wąskotorowej nad rzeką Szkarpawą.
Most kolejowy z obrotowym przęsłem w miejscowości Rybina powstał około 1935 r. w miejscu wcześniejszej, drewnianej konstrukcji zwodzonego mostu kolejowego. Stanowi on jedno z urządzeń będących elementem trasy żuławskiej kolejki wąskotorowej, która powstała w latach 1901 - 1905.
Most położony jest w odległości ok. 300 m na zachód od drogi Nowy Dwór Gdański - Stegna i dwóch mostów drogowych z przęsłami zwodzonymi na Szkarpawie i Wiśle Królewieckiej. Zbudowany jest z trzech przęseł, z których jedno posiada konstrukcję zwodzoną poprzez obrót wokół osi pionowej filara. Konstrukcję przęsła zwodzonego stanowią dwa dźwigary blachownicowe, nitowane, o zmiennej wysokości w strefie przypodporowej. Konstrukcja pomostu składa się z rusztu zbudowanego z poprzecznic i podłużnic. Jezdnia kolejowa wąskotorowa ułożona jest z podkładów drewnianych na podłużnicach. Most ograniczony jest obustronnymi barierami metalowymi z kątowników. Podpory mostu wykonane są z betonu na ruszcie z pali drewnianych. Filar na planie wieloboku zbliżonego do koła, ściany boczne wzmocnione stalową blachą - płyty łączone na nity. Otwieranie mostu dla żeglugi odbywa się poprzez obrót w poziomie wokół osi pionowej filara po uprzednim uniesieniu mostu nad łożyskami podporowymi i zwolnieniu go z rygli umieszczonych na podporach. Podnoszenie mostu wykonywane jest ręcznie, za pomocą systemu kół zębatych i zespołu przekładni. Po obrocie przęsło opiera się na podporach umieszczonych w nurcie rzeki, wspartych na stalowych palach. Całkowita długość mostu wynosi 50 m, szerokość pomostu - 4,20 m.
Most obrotowy w Rybinie na rzece Szkarpawie jest jednym z nielicznych na terenie Polski mostów kolejowych z ruchomym przęsłem, który zachował pierwotną konstrukcję i materiał.

Stegna ul. Gdańska 1, gm. loco.

Kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa zbudowany w latach 1681-1683, orientowany, założony na planie wydłużonego prostokąta, salowy, zamknięty trójbocznie, od północy zakrystia (późniejsza, zapewne z XVIII w.), od południa kruchta, od zachodu dostawiona wieża. Prezbiterium ceglane, nawa, kruchta południowa i wieża w konstrukcji ryglowej, wypełnionej cegłą licówką. Zakrystia ceglana, otynkowana. Dachy korpusu głównego, zakrystii i kruchty południowej kryte dachówką holenderką, hełm wieży

– blachą. Wnętrze kryte stropem zwierciadlanym, z desek oklejonych płótnem, polichromowanym. Nad kruchtą południową mała empora.

Stegna 6, gm. loco.
Zagroda zbudowana w 1801 r. Składa się z budynku mieszkalnego i połączonego z nim skrzydła gospodarczego (obory i stodoły) ustawionych w jednym rzędzie, pod wspólnym dwuspadowym dachem, krytym trzciną. Dom przebudowany częściowo w połowie XIX w., remontowany po 1945 r. Drewniany, odeskowany, prostokątny w planie, podpiwniczony od strony północnej. Ściany wzdłużne północna i południowa zwieńczone, drewnianym, profilowanym gzymsem, podtrzymywanym przez drewniane, dekoracyjne konsole – ostatki belek stropowych, wypuszczonych przed lico ściany. Otwory okienne prostokątne, okna dwuskrzydłowe, sześciopolowe, w opaskach, od podwórza ze starymi, płycinowymi okiennicami, Naroża domu ujęte drewnianymi boniami. Od frontu, w głównym wejściu do budynku – w szerokim, gładkim obramieniu osadzone bogate, klasycystyczne dwudzielne drzwi „połówkowe", ozdobione żłobkowanymi płycinami, motywem meandra i palmet, ze starymi okuciami. W nadprożu wyryty napis „ANNO 1801" i stylizowany, nieczytelny monogram. Szczyt wschodni przebudowany ok. poł. XIX w. – drewniany, odeskowany w układzie pionowym, listwowy, z dekoracyjnym, ażurowym zwieńczeniem, mieści dwa prostokątne, sześciopolowe okna, flankowane przez dwa małe okienka w formie ćwierćkoli, dolne krawędzie desek szczytu ozdobione fryzem ząbkowym. Pierwotny układ wnętrza zachowany bez zmian, z podwójną sienią i czarną kuchnią z kominem. Wszystkie pomieszczenia pokryte drewnianym, belkowym stropem z pocz. XIX w., z sieni do kuchni – okno o łukowatym, barokowym profilu. W dużej izbie intarsjowana, ozdobna szafka ścienna oraz ceramiczny empirowy piec, bogato zdobiony figurkami orłów, herm, wazonami kwiatowymi, fryzami akantowymi, kimationem itd. W izbach mieszkalnych i sieni zespół podwójnych dwuskrzydłowych drzwi płycinowych. Z sieni przejście do obory.

Stobiec, gm. Stegna.
Most drogowy zwodzony na rzece Tudze w ciągu drogi lokalnej Tujsk – Chełmek.
Most położony na zachód od wsi Stobiec, rozpięty nad końcowym odcinkiem rzeki Tugi, ok. 2 km od jej ujścia do Szkarpawy. Most ruchomy w Stobcu powstał ok. 1934 r. i posiada nieco odmienną konstrukcję, a także sylwetę niż inne mosty ruchome z tego okresu budowane na Żuławach. Całkowita długość mostu wynosi 40,74 m, szerokość – 5,78 m; posiada on 3 przęsła o różnej konstrukcji. Przęsło wsch. jest konstrukcją żelbetową belkowo-płytową, składającą się z trzech dźwigarów i dwóch poprzecznic; przęsło zach. jest konstrukcją zespoloną o rozpiętości ok. 15,50 m, składającą się z czterech dźwigarów podpierających żelbetową płytę. Przęsło środkowe mostu jest konstrukcją stalową, zwodzoną, o długości 7,80 m; konstrukcję stanowi pięć dźwigarów stalowych połączonych z czterema poprzecznicami; na dźwigarach leży drewniana konstrukcja jezdni i chodników. Przęsło ruchome jest konstrukcją wolnopodpartą; na filarze

zamocowana jest pionowa rama składająca się z dwóch nóg i rygla oraz poziomej kratownicy przymocowanej do ramy; do ramy przymocowana jest pionowa ażurowa konstrukcja, w której porusza się przeciwwaga wypełniona pakietem płyt. Przęsło ruchome i rama przeciwwagi połączone są za pomocą stalowej linki. Podstawowa zasada działania oparta jest na równoważeniu przez przeciwwagę ciężaru własnego przęsła zwodzonego. Napęd przenoszony był przez zespół przekładni ślimakowej i koło zębate na wał pionowy umieszczony w nodze ramy, a następnie przez zespół przekładni na wał poziomy, który poruszał dwa bębny; bęben obracając się nawijał linkę zamocowaną do przęsła i odwijał jednocześnie linkę przeciwwagi. Most w Stobcu posiadał napęd elektryczny z możliwością zamiany na ręczny. Obecnie silnik jest zdemontowany, a mechanizm unoszący skorodowany i częściowo zdewastowany (brak części linek stalowych).

Sztutowo, gm. loco.
Most drogowy zwodzony na Wiśle Królewieckiej w ciągu drogi państwowej nr 09171.

Most położony na południe od wsi Sztutowo, rozpięty nad końcowym odcinkiem Wisły Królewieckiej ok. 3 km od jej ujścia do Zalewu Wiślanego. Most ruchomy w Sztutowie powstał ok. 1934 r. i jest zbliżony konstrukcją, a także sylwetą do innych mostów ruchomych z tego okresu budowanych na Żuławach. Całkowita długość mostu wynosi 43,20 m, szerokość – 7,60 m, posiada on 5 przęseł o różnej rozpiętości. Przęsło środkowe jest konstrukcją stalową, zwodzoną, pozostałe są żelbetowe. Konstrukcję przęsła zwodzonego stanowią dwa dźwigary blachownicowe złożone ze środnika oraz pasów - dolnego i górnego. Dźwigary połączone są za pomocą nitów z trzema poprzecznicami, pomiędzy którymi sześć podłużnie stężonych wiatrownicami. Na podłużnicach zamocowane są belki i pomost drewniany stanowiący jezdnię mostu. Pozostałe przęsła stanowią konstrukcje żebrowo - płytową, żelbetową, nawierzchnia jezdni pokryta jest asfaltem. Przęsła oparte są na filarach posadowionych na drewnianych palach wbitych w dno i brzegi rzeki. W środkowym filarze umieszczono komorę maszynowni. Do filara głównego przymocowana jest pionowa rama stalowa, na której opiera się przegubowo rama pozioma przeciwwagi zakończona stalową skrzynią balastu wypełnioną betonem. Przęsło ruchome i rama przeciwwagi połączone są za pomocą wieszaków przegubowych. Podstawowa zasada działania oparta jest na równoważeniu przez balast ramy poziomej ciężaru własnego przęsła zwodzonego. Napęd z silnika przenoszony był przez wały i przekładnie na koła zębate znajdujące się w nogach ramy pionowej. Na kołach zębatych oparto listwy w postaci drabinek. Podczas obrotu kół zaczepione o ich zęby listwy przesuwały się, ciągnąc przęsło do góry. Most w Sztutowie, podobnie jak identyczny w konstrukcji most w Rybinie posiadał napęd elektryczny z możliwością zamiany na ręczny.

Sztutowo, gm. loco.
Hitlerowski obóz koncentracyjny Stutthof rozpoczął działalność 2.09.1939 r. i działał do 9.05.1945 r. Położony u nasady Mierzei Wiślanej w odległości 300 m na zachód od zabudowań wsi Sztutowo. W skład byłego obozu wchodzą: część SS-mańska – pd.-wsch. fragment terenu z obiektami: wartownią,

komendanturą, garażami, budynkiem gospodarczym, barakiem administracyjnym – kantyną, barakiem administracyjnym – Rapportabteilung, psiarnią, willą komendanta obozu, bunkrami ziemnymi w skarpie pd., budynkiem ogrodnictwa, ogrodzeniem. Stary Obóz – obejmuje pd.-wsch. fragment terenu z następującymi budynkami: blokiem kobiecym, blokiem VIII i VIII a, komorą gazową, krematorium, fundamentami nieistniejących baraków, ogrodzeniem z wieżami strażniczymi i bramami. Nowy Obóz – północna część terenu z 21 blokami – pomnikami w miejscach niezachowanych baraków. Tereny fabryczne – teren pn.-wsch. obozu z trzema halami dawnych Niemieckich Zakładów Zbrojeniowych. Nowa Kuchnia – obiekt gospodarczy usytuowany w pn.-zach. części terenu. Obszar dawnego obozu położony jest pomiędzy szosą Stegna – Sztutowo na południu, a nieutwardzonym duktem leśnym od pn. Od szosy prowadzą dwie drogi dojazdowe do obozu. Układ komunikacyjny wewnętrzny stanowią trzy osie – dwie równoległe na linii wsch.-zach. i trzecia boczna na linii pn.-pd. Na północ od duktu leśnego północnego znajduje się Stos Całopalny. Zieleń wysoka na terenie byłego obozu składa się z lasów sosnowych otaczających obóz od północy i zachodu. Od wschodu przylega pasmo drzew liściastych, od południa las mieszany z nasadzeniami sosnowymi na szczycie skarpy. Wewnątrz obozu zachowane pojedyncze nasadzenia.

Tuja, gm. Nowy Dwór Gdański.

Kościół filialny p.w. Św. Jakuba wzniesiony w 2 połowie XIV w. W 1802 r. przebudowano drewnianą część wieży. W 1894 r. założono sklepienie nad prezbiterium, a w 1901 r. – nad nawą. Kościół gotycki, orientowany, na niskim cokole kamiennym, ceglany, oskarpowany. Na rzucie prostokąta, trójnawowy, z wydzielonym prezbiterium, zamkniętym trójbocznie. Od północy prezbiterium - zakrystia, od południa nawy – przedsionek. Od zachodu wydzielona wieża na rzucie ośmioboku, o bardzo dużej grubości muru, górna jej część drewniana. Szczyty - wschodni, nawy i południowy przedsionka – sterczynowe. Dach nawy dwuspadowy, kryty holenderką, prezbiterium – dachówką mnich-mniszka, hełm wieży – eternitem. W prezbiterium i nawach nowe sklepienie krzyżowe i gwiaździste. Pierwotne sklepienie krzyżowe w przedsionku, oparte na profilowanych konsolach. Zachowana gotycka więźba dachowa, storczykowa.

Żelichowo-Cyganek, gm. Nowy Dwór Gdański.

Kościół p.w. Św. Mikołaja ufundowany w 1352 r., w 2 poł. XIV w. zbudowano część wschodnią wraz ze szczytem, średniowieczne jest również podmurowanie, w latach 1637-47 wybudowano obecną nawę, a w 1687 r. drewnianą część wieży, rozebraną w 1945 r. Nowa zakrystia pochodzi z 1847 r. Kościół orientowany, salowy, na rzucie prostokąta, od zachodu dolna część dawnej kwadratowej wieży, od południa przedsionek i zakrystia. Niewydzielone prezbiterium i wieża

oskarpowana, ceglane podobnie jak przedsionek i zakrystia. Nawa konstrukcji ryglowej, wypełnionej cegłą. Dach dwuspadowy, kryty dachówką mnich-mniszka. Szczyt wschodni schodkowy, dekorowany sterczynami i wysmukłymi, tynkowanymi blendami. Wnętrze kryte stropem kolebkowym z desek, polichromowane.

Żuławki 6, gm. Stegna.
Dom podcieniowy wzniesiony w 1825 r., gruntownie remontowany w 1968 r., założony na planie prostokąta, drewniany, parterowy, wsparty na ceglanej podmurówce, częściowo podpiwniczony, z wysokim, dwuspadowym dachem krytym holenderką. Pośrodku dłuższej ściany frontowej pn.-zach. usytuowany sześciosłupowy podcień, dźwigający na wysokości 2 kondygnacji wystawkę zbudowaną w konstrukcji szkieletowej, wypełnionej cegłą, z trójkątnym odeskowanym szczytem. Układ rygli w podcieniu regularny, szachownicowy, prześwity zdobione bogato wycinanymi mieczami, charakterystyczny dla żuławskich domów podcieniowych z 1 poł. XIX w. drewniany, profilowany gzyms załamujący się w podcieniu. W nadprożu głównego wejścia napis z datą budowy „Peter EPP Bauherr AKBM Anno 1825”. Szczyty boczne odeskowane, od strony pd.-zach. – z pierwotnym półokrągłym oknem w zwieńczeniu, pozostałe otwory okienne w szczytach – prostokątne, sześciopolowe, z gzymsami nad- i podokiennymi. Okna przyziemia dwuskrzydłowe, ośmiopolowe, ze starymi okiennicami. Od strony podwórzowej – nowa weranda dobudowana w 1968 r. w miejsce pierwotnego podcienia gospodarczego. Wnętrze przekryte drewnianym, belkowym stropem, zachowane w pierwotnym, niezmienionym układzie, z sienią, czarną kuchnią ze starym przewodem kominowym oraz drewnianą klatką schodową. Drzwi główne do budynku od strony pn.-zach. – klasycystyczne, dwudzielne, płycinowe, w szerokim, gładkim obramieniu zdobione rozetami i kostką. Podobne w charakterze, jednak skromniejsze w detalu drzwi do pomieszczeń gospodarczych tylnej sieni oraz ścienna szafka w szczytowym pokoju kondygnacji strychowej.

Żuławki 32/33, gm. Stegna.
Dom podcieniowy w Żuławkach został wzniesiony w 1797 r., dla ówczesnego właściciela Corneliusa Froese, jako wolnostojący budynek drewniany o ścianach w konstrukcji wieńcowej, wchodzący w skład zagrody żuławskiej. W 1851 r. został przebudowany przez Jacoba Dicka, z dostawieniem podcienia frontowego, wykonanego w konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą. Obiekt zachował pierwotną bryłę, kompozycję elewacji, większość detalu i wyposażenia oraz czytelną pierwotną dyspozycję przestrzeni, z niewielkimi zmianami w układzie wnętrza. Budynek został wzniesiony na ceglanym cokole, o ścianach obwodowych w konstrukcji wieńcowej, obustronnie, poziomo odeskowanych oraz szczytach szalowanych pionowo. Fragment ściany pn. współcześnie przemurowany cegłą i

otynkowany. Konstrukcja szkieletowa podcienia o geometrycznym układzie rygli łączonych kołkami, z krzyżowymi zastrzałami przy narożnikach; pola wypełnione cegłą holenderką. Kolumny podcienia drewniane, na cokołach, z bazami i głowicami w formie półwałków rozdzielonych wklęskami, o wielobocznych trzonach, łączone ciesielsko opracowanymi mieczami, wspierającymi uproszczone belkowanie. Parterowy, przykryty wysokim dachem dwuspadowym, ustawionym kalenicowo, z piętrowym podcieniem frontowym wspartym na sześciu kolumnach, z odrębnym dachem dwuspadowym w układzie szczytowym.
Korpus budynku założony na rzucie prostokąta, z czytelnym pierwotnym układem wnętrz, 2- i 3-traktowym, o centralnie umieszczonej, murowanej, czarnej kuchni, wielkiej izbie w narożniku pn.-wsch., a także dwóch sieniach przesuniętych wobec siebie osiowo: reprezentacyjnej od frontu i gospodarczej w trakcie tylnym.
Elewacje rozwiązane symetrycznie i osiowo, ujęte w narożach obustronnymi pilastrami, zwieńczone okazałym, profilowanym gzymsem podokapowym, obiegającym cały budynek. Płaszczyzny elewacji akcentowane profilowanymi obramieniami prostokątnych okien; w szczytach korpusu okienka półkoliste. W większości zachowane okna skrzynkowe, 6-polowe, ze skrzydłami na zawiasach kątowych, zaopatrzone w płycinowe okiennice; półkoliste okienka szczytów o promienistych szczeblinach.

Żuławki 64, gm. Stegna.
Dom podcieniowy, wzniesiony w 1803 r. przez znanego na Żuławach budowniczego Piotra Loewena. Budynek na rzucie prostokąta, drewniany, na ceglanej podmurówce, jednokondygnacyjny, z użytkowym, dwukondygnacyjnym poddaszem, podpiwniczony, z wysokim dwuspadowym dachem, krytym holenderką. Pośrodku ściany frontowej usytuowany głęboki podcień, wsparty na ośmiu drewnianych słupach, dźwigających na wysokości drugiej kondygnacji wystawkę o konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą. Szczyty ścian bocznych drewniane, odeskowane, listwowane. Wszystkie elewacje zwieńczone profilowanym gzymsem, ostatki belek stropowych wychodzące przed lico ścian wzdłużnych służą jako konsole, naroża budynku opilastrowane. Otwory okienne dwuskrzydłowe, 6-polowe, w drewnianych opaskach. Zachowany zabytkowy układ wnętrza.

Żuławki i Drewnica, gm. Stegna.
Układ ruralistyczny usytuowany na przeciwległych brzegach rzeki Szkarpawy. Teren, na którym rozlokowane są obydwie wsie był zasiedlony bardzo wcześnie, jednakże ze względu na zalewowy charakter tej części lądu nie było to osadnictwo zorganizowane. Zmiana nastąpiła w poł. XIV w. kiedy to obwałowano rzekę Szkarpawę,

stwarzając tym samym podstawy do osadnictwa na szerszą skalę. W 1352 r. lokowana została wieś Żuławki (niem Fürstenwerder), w tym samym przypuszczalnie czasie lokowana została wieś Drewnica (niem. Schönbaum), jednak dokument lokacyjny nie zachował się. Pierwsza wzmianka o sołtysie wsi Drewnica pochodzi z 1364 r. Obie wsie lokowane były na prawie chełmińskim. Wcześniejsze osiedlanie się ludności na tym terenie spowodowało, że zarówno Żuławki jak i Drewnica nie były lokowane na surowym korzeniu. Wieś Drewnica, która pierwotnie należała do komturii gdańskiej, w latach 1370-1380 należała już, wraz ze wsią Żuławki, do komturii malborskiej. Rozdział nastąpił po wojnie trzynastoletniej, kiedy to król Kazimierz Jagiellończyk przekazał Drewnicę wraz z Żuławami Gdańskimi i Mierzeją dla miasta Gdańska. Żuławki jako dobro królewskie znalazły się w obrębie ekonomii malborskiej. W 2 poł. XVI w. z ekonomii malborskiej wydzielono dzierżawę, którą stanowiły wsie Niedźwiedzica, Żuławki i Nowa Kościenica. Dzierżawcami tych wsi byli przeważnie mieszczanie gdańscy. Oni też przez cały czas zarządzali wsią Drewnicą. Warunki hydrograficzne terenu, na którym rozlokowały się obie wsie, niezmienne przez stulecia, uległy radykalnym zmianom w końcu XIX w., a ściślej w 1895 r., kiedy to wykonano przekop Wisły. Rozdzielił on Wisłę Gdańską i Wisłę Elbląską (Szkarpawę), zmieniając zasadniczo warunki przestrzenne terenu i wsi. Ukształtowanie przestrzenne wsi Żuławki klasyfikuje ją w typie tzw. ulicówek. Wieś Drewnica obecny kształt przestrzenny uzyskała w wyniku połączenia się trzech jednostek osadniczych: 1. wsi Drewnicy (Schönbaum), 2. rozciągającej się na południe od niej wsi określanej w języku niemieckim jako Letzkauerweide oraz 3. rozciągającej się na północny-zachód wsi określanej w języku niemieckim jako Schönbaumerweide. Jeszcze w aktach XX-wiecznych znajdują się wzmianki, że na terenie obecnej wsi Drewnica znajdowały się trzy wyżej wspomniane jednostki osadnicze. Zabudowa wsi, którą tworzyły obejścia (domy mieszkalne i budynki gospodarcze), karczmy oraz wiatraki do dnia dzisiejszego nasycona jest znaczną ilością obiektów zabytkowych.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
- atrakcyjne położenie powiatu pod względem krajobrazowym, - znaczne rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu powiatu, - duża ilość obiektów zabytkowych, - programy wspierania ochrony zabytków (PONZ) w mieście i gminie Nowy Dwór Gdański, w gminach Ostaszewo, Stegna i Sztutowo, - rozwinięta baza noclegowa dla potrzeb turystyki i agroturystyki, - bogactwo kulturowe Żuław i Mierzei, - korzystny układ szlaków komunikacyjnych - korzystne położenie geograficzne (bliskość aglomeracji Trójmiasta, Elbląga) - dziedzictwo kulturowe i historyczne. - istnienie potencjalnej bazy dla agroturystyki	- brak wypracowanych działania na rzecz dofinansowania prac remontowych, konserwatorskich i renowacyjnych przy zabytkach, - niewystarczająca promocja zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu jako towaru turystycznego, - zły stan techniczny obiektów zabytkowych, - niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki, - brak aktualnych planów zagospodarowania przestrzennego na pełnych obszarach gmin
SZANSE	**ZAGROŻENIA**
- położenie powiatu w pobliżu dużych ośrodków miejskich tj. Trójmiasto, Elbląg, - możliwość uzyskania środków pomocowych z UE na poprawę stanu zasobów dziedzictwa kulturowego, - wzrost zainteresowania inwestorów i ludności terenami pod względem atrakcyjności krajobrazu, - możliwość wykorzystania większej ilości imprez promocyjnych i kulturalno-folklorystycznych do rozpropagowania możliwości wypoczynkowych, - bliskość granicy UE jako czynnik wpływający na wzrost turystyki i agroturystyki, - poszerzenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe, - rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych	- ograniczone możliwości pozyskania środków zewnętrznych na realizację zadań związanych z ochroną zabytków z uwagi na wysoką konkurencyjność innych powiatów i regionów, - niedostatek środków w regionie i kraju na wspomaganie działań mających na celu poprawę stanu zasobów dziedzictwa kulturowego, - malejące dotacje państwa na prowadzenie działalności z zakresu ochrony zabytków, - konkurencyjność powiatów sąsiadujących, - zagrożenie powodziowe obszarów powiatu, - samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich, - brak gotowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji

7. Założenia programowe

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017 ma służyć ochronie, sukcesywnej rewaloryzacji i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do różnych dziedzin życia społecznego.

Ramy programowe *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017* wyznaczają tezy problemowe, wskazujące na:

- umożliwienie finansowania i racjonalnego wykorzystania środków finansowych na utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz ratowanie obiektów o szczególnych wartościach historycznych,
- wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów o podstawowym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na terenie Powiatu Nowodworskiego,
- podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji kultury i dla rozwoju turystyki w powiecie, a zwłaszcza jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy powiatu,
- umożliwienie kreowania i realizowania lokalnych projektów związanych z kompleksowymi pracami konserwatorskimi i restauratorskimi oraz chroniącymi krajobraz kulturowy dla osiągnięcia zauważalnych i wymiernych efektów jakościowej zmiany,
- kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w powiecie wśród mieszkańców i we władzach samorządowych,
- wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa oraz zachowanie własnej odrębności i tożsamości / kultura mniejszości narodowych/,
- poszukiwanie i wspieranie projektów związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami i ich promocji (np. szlaki turystyczno-historyczne, ożywianie zabytków),
- włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, stosownie do oczekiwań mieszkańców powiatu poprzez uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym Powiatu Nowodworskiego.

Celem strategicznym *Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013 – 2017* jest:

ZACHOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
SŁUŻĄCE SPOŁECZNO-GOSPODARCZEMU ROZWOJOWI POWIATU

Metodą do realizacji tak określonego celu będzie:

Jakościowe i ilościowe powiększenie form ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stosowanych przez władze powiatu przy wykonywaniu zadań własnych realizowanych na rzecz lokalnego środowiska: infrastruktury podstawowej, społecznej oraz lokalnej społeczności (zasobów ludzkich).

Cel będzie realizowany w ramach trzech Priorytetów:

I. **ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM KULTUROWYM POWIATU**

II. **OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU**

III. **POPULARYZACJA I DOKUMENTACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU**

Priorytet I: ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM KULTUROWYM POWIATU	
kierunki działań	**zadania**
1. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych **2. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami**	• współpraca z gminami w zakresie opracowania projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznych, • podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu, • prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu (w ramach opracowanego planu remontów), • rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni – parków stanowiących własność powiatu (w ramach opracowanego planu rewaloryzacji), • opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach powiatowych, • dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością powiatu poprzez udzielanie dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych na podstawie stosownej uchwały, • wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.), • współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną, • wspieranie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, • wsparcie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki i Funduszu Pracy, • wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach, • wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci, skansenów itp.

Priorytet II: OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU	
kierunki działań	**zadania**
1. Rozszerzenie zasobu i ochrony środowiska kulturowego powiatu	• konsekwentne wdrażanie zapisów dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego powiatu, • egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w dokumentach programowych odnoszących się do zabytków (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji), • walka z samowolami budowlanymi na obszarach objętych ochroną konserwatorską.

Priorytet III: PROMOCJA, EDUKACJA I DOKUMENTACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU	
kierunki działań	**zadania**
1. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym **2. Promocja dziedzictwa kulturowego**	• udostępnienie informacji o zabytkach powiatu na stronie internetowej powiatu, • utworzenie powiatowego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego, • opracowanie *mapy zabytków powiatu*, jako formy promocji w porozumieniu z gminami, • wspieranie i współpraca z gminami w zakresie organizowania konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych, • wspieranie i współpraca z gminami w zakresie inicjowania i organizacji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na obszarze powiatu, • wydawanie i wspieranie działań związanych z wydawaniem publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu, • wspieranie i współpraca z gminami w zakresie wprowadzenia i upowszechniania tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć edukacyjnych, • wspieranie i współpraca z gminami w zakresie opracowywania prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów m.in. zabudowy regionalnej, detalu architektonicznego, nekropolii), • wspieranie i współpraca z gminami w zakresie wykonywania inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskiej zagrożonych obiektów zabytkowych, • opracowanie szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, samochodowych) wykorzystujących walory środowiska kulturowego.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

8.1 Instrumenty prawne

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego zostanie uwzględniona przez władze powiatu przy uchwalaniu przepisów prawa miejscowego.

8.2 Instrumenty koordynacji

Realizacja Programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym współpracy z Muzeum Żuławski Park Historyczny, Państwowym Muzeum Stutthof w Sztutowie, Państwowym Muzeum Zalewu Wiślanego w Katach Rybackich oraz diecezją elbląską i parafiami z terenu Powiatu Nowodworskiego i właścicielami obiektów zabytkowych.

8.3 Instrumenty finansowe

Podstawowym narzędziem finansowym będą dotacje celowe udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (na podstawie projektowanej uchwały o dotacjach na prace konserwatorskie przy zabytkach z terenu powiatu).

Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

Samorząd zamierza ubiegać się o dofinansowanie na realizację projektów miękkich związanych z rozwojem zasobów ludzkich lub rozwojem obszarów wiejskich: na szkolenia, promocję, współpracę międzynarodową, tworzenie lokalnych oraz regionalnych produktów i marek turystycznych, tworzenie miejsc pracy związanych z dziedziną kultury, turystyki i edukacji. W tym wypadku, gdy wkład własny stanowi niewielki procent w stosunku do przyznawanych grantów (od 1,5 do 15 %), pozyskane środki będą w znaczący sposób wpływały na zwiększenie możliwości operacyjnych Powiatu.

8.4 Instrumenty społeczne

W działaniach Powiatu przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Powiatu Nowodworskiego.

8.5 Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie monitoringu jego realizacji w postaci monitoringu stanu środowiska kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Za monitorowanie realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017* odpowiada Zarząd Powiatu Nowodworskiego, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Powiatu w Nowym Dworze Gdańskim sprawozdanie z realizacji programu.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki:

- poziom (w %) wydatków budżetu powiatu na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- liczba i długość (w km) utworzonych szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i działań edukacyjnych na terenie powiatu,
- liczba przygotowanych/wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- liczba szkoleń/liczba osób biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

10.1. Publiczne źródła finansowania

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu powiatu na ten cel, jak również w miarę możliwości prowadzone będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, tj.: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz województwa pomorskiego.

1. Powiat: w budżecie powiatu co roku zabezpieczane będą środki na zadania wynikające z niniejszego dokumentu.
2. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego: w ramach programu „Dziedzictwo Kulturowe priorytet Ochrona zabytków" przeznaczonego na dotacje prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru oraz programu „Dziedzictwo kulturowe priorytet Ochrona zabytków archeologicznych" przeznaczonego na dotacje związane z ewidencją i inwentaryzacją zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych; nieinwazyjnymi badaniami archeologicznymi z wykorzystaniem nowoczesnych metod i sprzętu; opracowaniem (monograficznym bądź syntetycznym) i publikacją wyników przeprowadzonych nieinwestorskich badań archeologicznych, w tym analizy i konserwacja pozyskanego materiału; analizami i konserwacją ruchomych zabytków archeologicznych przekazanych decyzją WKZ do depozytu instytucji kultury (zadanie może być realizowane wyłącznie przez instytucje kultury).

10.2. Środki pomocowe

Powiat zamierza korzystać z dostępnych dla powiatu środków Unii Europejskiej środków Unii Europejskiej w ramach różnych programów pomocowych, a także pomagać innym beneficjentom w pozyskiwaniu środków na cele związane z ochroną dóbr kultury.

Możliwości finansowania działań kulturalnych ze środków Unii Europejskiej:

A. <u>Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko</u>,
Priorytet „Kultura i dziedzictwo kulturowe":
Działanie 11.1 „Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym",
Działanie 11.2 „Rozwój oraz poprawa stanu infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym",
Działanie 11.3 „Infrastruktura szkolnictwa artystycznego".

B. <u>Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka</u>
Priorytet 6 „Polska gospodarka na rynku międzynarodowym":
Działanie 6.4 „Inwestycje w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym".

C. <u>Program Operacyjny Kapitał Ludzki</u>
Priorytet 3 „Wysoka jakość systemu oświaty":

Działanie 3.3 „Poprawa jakości kształcenia", Poddziałanie 3.3.4 Modernizacja treści i metod kształcenia – projekty konkursowe.
Priorytet 7 „Promocja integracji społecznej":
Działanie 7.3 „Inicjatywy lokalne na rzecz aktywnej integracji".
Priorytet 9 „Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach":
Działanie 9.5 „Oddolne inicjatywy edukacyjne na obszarach wiejskich".

D. Regionalne Programy Operacyjne

• Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego
Priorytet 6 „Turystyka i dziedzictwo kulturowe":
Działanie 6.1 „Infrastruktura wzmacniająca potencjał turystyczny",
Działanie 6.2 „Promocja i informacja turystyczna",
Działanie 6.3 „Regionalne dziedzictwo kulturowe o potencjale turystycznym".
Priorytet 8 „Lokalna infrastruktura podstawowa":
Działanie 8.1 „Lokalny potencjał rozwojowy", Poddziałanie 8.1.1 „Lokalna infrastruktura wspierająca rozwój gospodarczy".
Priorytet 9 „Lokalna infrastruktura społeczna i inicjatywy obywatelskie":
Działanie 9.1 „Lokalna infrastruktura edukacyjna, sportowa i kultury",
Działanie 9.3 „Lokalne inicjatywy obywatelskie".

E. Europejska Współpraca Terytorialna

• Program Operacyjny Południowy Bałtyk[34]
Priorytet 2 „Atrakcyjność i wspólna tożsamość":
Działanie 3 „Zrównoważone wykorzystywanie dziedzictwa naturalnego i kulturowego dla rozwoju regionalnego".

• Program Europa Środkowa
Priorytet 4 „Poprawa konkurencyjności oraz atrakcyjności miast i regionów":
Obszar interwencji 4.1 „Rozwój policentrycznych struktur osadniczych oraz współpracy terytorialnej",
Obszar interwencji 4.2 „Uwzględnienie terytorialnych skutków zmian demograficzno-społecznych
w rozwoju miejskim i regionalnym",
Obszar interwencji 4.3 „Kapitalizacja zasobów kulturowych dla uatrakcyjnienia miast i regionów".

• Program Region Morza Bałtyckiego
Priorytet 4 „Promowanie atrakcyjności i konkurencyjności miast i regionów".

• Program Współpracy Międzyregionalnej (INTERREG IV C)
Priorytet 2 „Środowisko naturalne i zapobieganie ryzyku".

• Program Rozwój Obszarów Wiejskich
Priorytet 3 „Jakość życia na obszarach wiejskich i zróżnicowanie gospodarki wiejskiej":
Działanie 3.4 „Odnowa i rozwój wsi".
Priorytet 4 „Leader":
Działanie 4.1 „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju",
Działanie 4.2 „Wdrażanie projektów współpracy".

[34] Zgodnie z art. 21 Rozporządzenia w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego Nr 1080/2006 20% środków z EFRR przeznaczonych na programy może być wydatkowanych w obszarach przyległych (rejon elbląski) do zasadniczego obszaru wsparcia. EFRR może także finansować wydatki poniesione w trakcie realizacji operacji lub ich części na terytorium państw spoza Wspólnoty Europejskiej do wysokości 10% kwoty swojego wkładu do danego programu operacyjnego, jeśli operacje te przynoszą korzyści regionom Wspólnoty. Reguła 10% będzie mogła znaleźć zastosowanie zwłaszcza w odniesieniu do Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej.

• Program Kultura 2007–2013
Działania 1: „Wspieranie działań kulturalnych”:
Podziałania: 1.1 „Wieloletnie projekty współpracy”,
Podziałania: 1.2 „Działania w ramach współpracy”,
Podziałania: 1.3 „Działania Specjalne”.
Działania 2: „Wspieranie podmiotów działających w dziedzinie kultury na poziomie europejskim”.
Działania 3 „Wspieranie badań oraz gromadzenia i rozpowszechniania informacji”:
Podziałania 3.1 „Wspieranie punktów kontaktowych ds. kultury”,
Podziałania: 3.2 „Wspieranie badań w dziedzinie współpracy kulturalnej”,
Podziałania: 3.3. „Wspieranie gromadzenia i rozpowszechniania informacji oraz działań maksymalizujących oddziaływanie projektów w dziedzinie współpracy kulturalnej”.

• Program Europa dla Obywateli
Działanie 1 „Aktywni obywatele dla Europy”,
Działanie 2 „Aktywne społeczeństwo obywatelskie w Europie”,
Działanie 3 „Razem dla Europy”,
Działanie 4 „Aktywna pamięć europejska”.

11. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków

Cele określone w *Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowodworskiego na lata 2013-2017* będą osiągane poprzez:

- wspólne działania władz Powiatu z Ministerstwem Kultury, Urzędem Marszałkowskim Województwa Pomorskiego, wojewódzkim konserwatorem zabytków, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów,

- inicjatywy własne władz Powiatu Nowodworskiego,

- stosowanie instrumentów finansowych /dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp./,

- funkcje programowe /programy lokalne i projekty, kontrakty, itp./,

- inne działania stymulujące.

Uzasadnienie

Obowiązek sporządzenia powiatowego programu opieki nad zabytkami nakłada na powiat art. 87 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zm.).

Program ma na celu:

1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;

2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;

4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,

6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Powiatowy program opieki nad zabytkami przyjmuje rada powiatu, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków i jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu Zarząd Powiatu sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia Radzie Powiatu. W budżecie na lata 2013 – 2017 powinny zostać zabezpieczone środki na realizację programu.